

מ ב ו א

- ו) רשימת בוני החומה מיושבי ירושלים ומן הישובים הסמוכים לה, משנת עליית נחמיה, בנחמ' ג.
 ז) רשימת חונכי החומה, בנחמ' יב לא-מב.
 ח) רשימת יושבי הלויים בקרבת ירושלים מתקופת גמר החומה, בנחמ' ב כח-כט.
 ט) רשימת החותמים על האמנה: ראשי אבות הכהנים, הלויים וישראל, מתקופה שלאחר חנוכת החומה, נחמ' י.
 י) רשימת הישובים המרוחקים מירושלים, מסוף תקופת נחמיה, נחמ' יא כה-לה.

ד. מבנה הספרים לעניניהם.

ספר עזרא מכיל:

פרק א	א) הכרות כורש ועלית ששבצר
פרקים ב-ג	ב) עלית זרובבל, בנין המזבח ויסוד ההיכל
ד א-ו	ג) התנגדות עמי הארצות ליהודה והפסקת הבניה
ד ז-כג	ד) השטנה לארתחששתא על בניית חומת ירושלים
ד כד - ו כב	ה) גמר בנין המקדש בימי דריוש
פרקים ז-ח	ו) עלית עזרא ורשיון ארתחששתא
פרקים ט-י	ז) פעולות עזרא לטיהור המשפחות

ספר נחמיה מכיל:

א א - ב ט	א) עלית נחמיה
ב י - ג ל	ב) בנין חומת ירושלים
פרק ד	ג) ארגון הגנת העיר
פרק ה	ד) תקנות נחמיה לטובת העניים
פרק ו	ה) תגובת הצרים ותכניהם
פרק ז	ו) תקנות לבטחון ירושלים וישובה ורשימת העולים בימי זרובבל
פרק ח	ז) תקנות עזרא
פרק ט	ח) הודוי הגדול
פרק י	ט) כריתת האמנה
פרק יא	י) רשימת המתישבים הראשונים בירושלים ובמדינה
יב א-כו	יא) רשימת משמרות הכהונה והלויה
יב כז-מג	יב) חנוכת החומה וקדושה
יב מד - יג לא	יג) תקנות נחמיה

ה. תוכן הספרים.

בשני הספרים האלה ניתנים קטעים מדברי ימי ישראל בימי שלטונם של כורש (539-530), דריוש הראשון (522-486), אחשורוש בנו (486-465) וארתחששתא הראשון בן אחשורוש, ('ארוך היד', 465-424).

אין לראות בספרים עזרא ונחמיה ספר דברי הימים רגיל¹³, ואף לא תולדות מנהיגי הדורות ההם¹⁴, אלא תעודות ורשימות שמתוכן נשקפים לנו מאורעות חשובים מתקופת כורש

13 שהרי אין סעו"ג מלמדים אותנו על חיי גולת בבל ופרס במישרין ולא כלום, ואף שמות מושלי פרס שהסעירו את הממלכה, כנבוזי וגומת המג, לא נזכרו בהם כלל.

14 גם על אישיות המנהיגים, ששבצר הנשיא ליהודה זרובבל, לא מסופר כמעט ולא כלום ואפילו יחסם לא נזכר

עד ארתחששתא, בימי עליית ששבצר, זרובבל, עזרא ונחמיה¹⁵; אלה הם הפרקים, המוסרים לנו בקווים עיקריים את מהלך ליכודה של ההתישבות החדשה במדינת יהודה והתפתחותה של ירושלים ומקדשה מתוך לבטים ונפתולים רבים. אם נצרף את הפרקים האלה, העוסקים בתקופה הנמשכת כמאה שנה לערך יצא לנו סך הכל זה:

אחרי שכבש כורש את בבל, הרשה ליהודים לשוב לירושלים, לקחת את רכושם עמם ולבנות את בית המקדש¹⁶. אבל לא כל בני הגולה נענו לקול הקריאה של כורש 'מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל'. רק חלק מבני הגולה עלו, תחילה עם עליית ששבצר¹⁷, אשר בידיו נמסרו כלי המקדש שנמצאו בבבל, מימי חורבן הבית ע"י נבוכדנצר¹⁸, ולאחר מכן בעליה הגדולה של זרובבל¹⁸. פעולתם הראשונה של שבי ציון היתה הקמת המזבח על הר הבית וחידוש עבודת הקרבנות, וכעבור חצי שנה ייסדו את ההיכל. אך פעולה זו נפסקה לאחר שבקשו עמי הארצות לשתפם בבנין ההיכל ונדחו על ידי ראשי העולים. מצד אחד נמתחו היחסים בין העולים החדשים ובין עמי הארצות שישבו בארץ, ומצד שני חזקה השפעת העמים האלה על השבים בגלל 'בעלי השבועה' שהיו להם, שעמהם התקשרו על ידי נשואי התערובת. מנהיגי העמים האלה נעשו צרי יהודה והתנגדו בכל האמצעים להקמת אומה יהודית מתבדלת על יסוד 'זרע קודש' וגם עלה בידם לשים מעצורים ומכשולים, שלא בנקל התגברו השבים עליהם. אחרי עליית עזרא, וכנראה סמוך לעלייתו של נחמיה, נעשה גם הנסיון לבנות את חומת ירושלים ולבצרה שלא הצליח, בגלל התנגדות עמי הארצות שנתמכו גם ע"י שליחי הממשלה הפרסית.

בראש העולים של העליה הראשונה והשנייה עמדו נשיאים מורע דוד¹⁹, אבל בימי דריוש הראשון ניטל השלטון מורע דוד²⁰ ונמסר לפחה המקומי, ונראה שתמיד היה מורע היהודים²⁰. אע"פ שעמי הארצות הורחקו מהשתתף בבנין המקדש, קיים היה שתוף בחיים היומיומיים בינם ובין השבים. מרשיונו של עזרא נראה שהיו יהודים, גם ביהודה וגם בעבר הנהר, אשר לא ידעו ולא שמרו את חוקי התורה²¹. התקוות הגדולות לא נתגשמו והישוב הצעיר והחלש בא עד משבר, סכנת טמיעה והתפוררות מבפנים ארבה לישוב. חסר היה כוח רוחני חזק, המעודד ומאחד את השבים לחברה מחושלת ונבדלת מסביבתה, בתוך התנאים שנשתנו למן מתן הכרזת כורש. תפקיד זה קבל עליו עזרא הסופר, ממשפחת הכהנים בני צדוק²², ונחמיה השלים את מפעלו.

כאן, כשם שנעדר יחשו של נחמיה, וממילא אין מקום לקשיות שהעלו אותן קצת מהחוקרים: מה פעל עזרא משנת שבע לארתחששתא עד בואו של נחמיה? וכדומה. בכל אופן אין להסיק מן ההעדר מסקנות רבות, מאחר שמבחינה ביאוגרפית חסר העיקר מן הספר.

15 'וכן לא נכתבו מספורי עזרא ונחמיה ע"ה רק דברים שהיו מפורסמים בהמון' (כוזרי, מאמר ג, סג, מהד' אבן שמואל עמ' קמב). ועי' 'מורה נבוכי הזמן' שער יא (מהד' רבידוביץ ג עמ' קכג).

16 ואין זו תופעה בודדת, גם במרד בר-כוכבא תפס בנין בית המקדש מקום בראש פעולותיו. עי' גריקס, מטבעות ח"א עמ' 66.

17 כשנים-עשר אלף נפש. 17 עי' עז' ה טו. 18 כשלושים אלף נפש.

19 כנראה שהוא ששבצר הוא שנאצר, בן שאלתיאל, בן יכניה, הנזכר בדה"א ג יח; זרובבל מורע דוד היה (שם שם יט). 20 כנראה בקשר עם הרפורמה הכללית שעשה בכל מלכותו.

20 עי' נחמ' ה א. ר' מאמרו של ב' פורטן (בית מקרא תשכ"ג חוב' טז עמ' 72) ומאמרו של ב"צ לוריא (האומה, אלול תשל"ו, 366). הוא מזכיר מלבד ששבצר וזרובבל עוד: אלנתן, יהועזר, אחזי, נחמיה ויחזקיה. א' שטרן (התרבות החומרית עמ' 204) מונה: אוריה, חנניה, יהועזר, אחזי, זבדיו.

21 אחרת, לא היה צורך להכניס לרשיון המלך את הדברים: ודי לא ידע וג'.

22 כמוכח מעזרא ראש פרק ז. אולי היה שריה, אביו של עזרא, אחד מבני יהוצדק ואחיו של יהושע הכהן הגדול והוא שריה מעולי זרובבל הנזכר בעז' ב ג.

'שנים עשר על-כל-ישראל' (עו' ח לה), ר"ל על שנים עשר שבטי ישראל²⁹, אע"פ שרוב העולים היו משבטי יהודה, בנימין ולוי. סמל יש לראות גם בזה, שהוא ממנה שנים עשר, שנים עשר גזברים מן הכהנים, מן הלויים ומישראל. עזרא דורש את התורה ומורה על פי זה אסור החיתוך בכל הנכרים³⁰, ובוה סלל דרך חדשה לחכמי-ההלכה שבאו אחריו. עזרא מסר את הוראת התורה לחכמים שעלו מכל שכבות האומה, וזה היה רעיון נועז של מתקן. דמותו כמתקן תקנות משתקפת במסורות הו"ל. הבולטות מהן הן: שני כתב דעץ הקדום והמקודש ותחתיו קבע את הכתב המרובע (אשורי) וקביעת עתים לקריאת התורה בצבור ותרנומה ללשון העם³⁰. כשעזרא רוגז על מעשי העם הוא מתאבל ומורט את שער ראשו, בוכה ומתפלל ומשפיע בזה על העם שנאסף אליו. כל דבריו שנמסרו לנו, משווים לעזרא דמות של איש דת, איש הכוונה וההתלהבות, הבטחון והאמונה, איש העיון, שאינו מסוגל לתפקיד, הדורש שימוש בכוח והיאבקות ממושכת עם המציאות, המותנה בתנאים כלכליים ופוליטיים³¹. לא כן נחמיה. גם הוא יהודי כשר, ירא אלהים ואיש אמונה, גם הוא מרבה תפילה, אבל אין זה הצד הבולט ביותר באפיו. פעולותיו של נחמיה הן של איש בעל רצון עז ויד תקיפה; הוא חשדן³² ביחסים שבינו לבין אחרים ונהג בפקחות ובוהירות. בנגד לעזרא המתפלל ומורט את שער ראשו הוא – נחמיה מקלל ומורט אחרים³³. אין נחמיה סומך על ניסים ואינו בז לשימוש בכוח; להפך הוא דורש מן המלך צבא ללוותו וגם מקיים גודד צבא בירושלים עצמה³⁴. ראשית הופעתו היא כפחה פרסי³⁵, המכיר את ערכו ויודע את זכויותיו שניתנו לו ומודיען גם לאחרים³⁶. בכל הוא איש המעשה השקול והוריו ולבסוף הוא מגשים לא רק את תוכניותיו, אלא הוא גם מסיים מפעלים שהתחילו אחרים שקדמו לו ולא עלה בידם³⁷. נחמיה נהג את שלטונו ביד רמה ובתקיפות גם כלפי היהודים וגם כלפי הגוים, לא רק בכל הנוגע לתיקון חומות העיר ולביצורה, אלא בכל הענינים שראה אותם כצורך הכרחי לתיקון החברה וטובת הציבור.

29 וכן הבינו חז"ל חטאת חטאת לשבט אע"פ שלא עלו עמו: 'על ע"ז שחטאו בימי צדקיה', ע"י הוריות ו ע"א. לפי יחזקאל פרק מ"ז עתידה ארץ ישראל להתחלק מחדש לשנים עשר שבט.

30 כי איסור נשואי התערובת לגבי עמי הארצות שישבו בארץ ישראל, בתקופת שיבת ציון, לא נתפרש בתורה, שהרי העמים אלה היו: אנשי בבל, כותא, עוא, חמת וספרוים (מ"ב יז כד), פרסים, ארכיים, עילמים (עו' ד ט), ואילו: בתורה נזכרו רק האמורי, הכנעני, החתי, הפריזי, היבוסי (שמ' לד יא), הגרנשי (דב' ז א), העמוני והמואבי (שם כג). משום כך נשאו אפילו ראשי השבים, וזקני הכהונה בתוכם, נשים מעמי הארצות, אע"פ שהשתדלו לחיות 'ככתוב בתורה'. עזרא שדרש את התורה אסר גם את העמים האלה וכנראה שזה היה נימוקו: בכל מקום שאסרה תורה את החיתוך בעמים בא טעמו בצדו; פן יהיה למוקש וגו' (שמ' לד יב); כי יסיר את-בנך מאחרי (דב' ז ד) – מכאן הסיק שבענין זה הטעם הוא העיקר ולא שם העם. לכן, כשבא עזרא לאסור את עמי הארצות האלה הוא פותח בטעם: כתועבתיהם (דומים גם הם) לכנעני וגו' (עו' ט א). אנו רואים שהוא מצטט את דברי ס' דברים ז ג–ד אלא בסדר הפוך, בהקדימו את הטעם לאיסור (עו' ט יא–יב), מפני שהוא דן אותו כבנין אב. עפ"ז אסר אותם בחיתוך ואת הנולדים מהם – כדון ממזר, האסור לבוא בקהל, אבל זהו חידוש הלכתי.

30 ראה תורה תמימה פ' שופטים, ד"ה משנה; ר"ש הובנר: עזרא מתקן התקנות (ס' זר–כבוד, תשכ"ח) ומאמרי: עזרא הסופר, בית מקרא חוב' טו תשכ"ג.

31 ומפני שעזרא לא שם לבו לדברים מעין אלה, נכצר ממנו להגשים את שאיפתו בהיקף רב.

32 עו' נחמ' ב יב–טז; ו ב–ד. 33 עו' נחמ' יג כה.

34 הם 'הנערים' הממלאים תפקיד חשוב בבנין החומה (נחמ' ד ט; ה טז) ובשמירה (שם ה יז; יג יט).

35 עו' נחמ' ב ט–י; ה יז–יח. 36 עו' שם ב יח; ה ח, י.

37 שהרי בסידור המקדש למשמרותיו הוחל עוד בימי זרובבל (עו' ג ח–י; נחמ' יב מז); בהפרדת נשואי התערובת התחיל עזרא בעסק גדול (עו' ט–י), ואף בתיקון החומה התחילו בימי עזרא (עו' ד יב; נחמ' א ב–ג), מכאן תשובה למקדימים עליית נחמיה לעליתו של עזרא. ראה C. H. Gordon, OTT p. 270 n. 2.

'שנים עשר על-כל-ישראל' (עו' ח לה), ר"ל על שנים עשר שבטי ישראל²⁹, אע"פ שרוב העולים היו משבטי יהודה, בנימין ולוי. סמל יש לראות גם בזה, שהוא ממנה שנים עשר, שנים עשר גזברים מן הכהנים, מן הלויים ומישראל. עזרא דורש את התורה ומורה על פי זה אסור החיתוך בכל הנכרים³⁰, ובוה סלל דרך חדשה לחכמי-ההלכה שבאו אחריו. עזרא מסר את הוראת התורה לחכמים שעלו מכל שכבות האומה, וזה היה רעיון נועז של מתקן. דמותו כמתקן תקנות משתקפת במסורות הו"ל. הבולטות מהן הן: שני כתב דעץ הקדום והמקודש ותחתיו קבע את הכתב המרובע (אשורי) וקביעת עתים לקריאת התורה בצבור ותרגומה ללשון העם³⁰. כשעזרא רוגז על מעשי העם הוא מתאבל ומורט את שער ראשו, בוכה ומתפלל ומשפיע בזה על העם שנאסף אליו. כל דבריו שנמסרו לנו, משווים לעזרא דמות של איש דת, איש הכוונה וההתלהבות, הבטחון והאמונה, איש העיון, שאינו מסוגל לתפקיד, הדורש שימוש בכוח והיאבקות ממושכת עם המציאות, המותנה בתנאים כלכליים ופוליטיים³¹. לא כן נחמיה. גם הוא יהודי כשר, ירא אלהים ואיש אמונה, גם הוא מרבה תפילה, אבל אין זה הצד הבולט ביותר באפיו. פעולותיו של נחמיה הן של איש בעל רצון עז ויד תקיפה; הוא חשדן³² ביחסים שבינו לבין אחרים ונהג בפקחות ובוהירות. בנגד לעזרא המתפלל ומורט את שער ראשו הוא – נחמיה מקלל ומורט אחרים³³. אין נחמיה סומך על ניסים ואינו בז לשימוש בכוח; להפך הוא דורש מן המלך צבא ללוותו וגם מקיים גוד צבא בירושלים עצמה³⁴. ראשית הופעתו היא כפחה פרסי³⁵, המכיר את ערכו ויודע את זכויותיו שניתנו לו ומודיען גם לאחרים³⁶. בכל הוא איש המעשה השקול והוריו ולבסוף הוא מגשים לא רק את תוכניותיו, אלא הוא גם מסיים מפעלים שהתחילו אחרים שקדמו לו ולא עלה בידם³⁷. נחמיה נהג את שלטונו ביד רמה ובתקיפות גם כלפי היהודים וגם כלפי הגוים, לא רק בכל הנוגע לתיקון חומות העיר ולביצורה, אלא בכל הענינים שראה אותם כצורך הכרחי לתיקון החברה וטובת הציבור.

29 וכן הבינו חז"ל חטאת חטאת לשבט אע"פ שלא עלו עמו: 'על ע"ז שחטאו בימי צדקיה', ע"י הוריות ו ע"א. לפי יחזקאל פרק מ"ז עתידה ארץ ישראל להתחלק מחדש לשנים עשר שבט.

30 כי איסור נשואי התערובת לגבי עמי הארצות שישבו בארץ ישראל, בתקופת שיבת ציון, לא נתפרש בתורה, שהרי העמים אלה היו: אנשי בבל, כותא, עוא, חמת וספרוים (מ"ב יז כד), פרסים, ארכיים, עילמים (עו' ד ט), ואילו: בתורה נזכרו רק האמורי, הכנעני, החתי, הפריזי, היבוסי (שמ' לד יא), הגרנשי (דב' ז א), העמוני והמואבי (שם כג). משום כך נשאו אפילו ראשי השבים, וזקני הכהונה בתוכם, נשים מעמי הארצות, אע"פ שהשתדלו לחיות 'ככתוב בתורה'. עזרא שדרש את התורה אסר גם את העמים האלה וכנראה שזה היה נימוקו: בכל מקום שאסרה תורה את החיתוך בעמים בא טעמו בצדו; פן יהיה למוקש וגו' (שמ' לד יב); כי יסיר את-בנך מאחרי (דב' ז ד) – מכאן הסיק שבענין זה הטעם הוא העיקר ולא שם העם. לכן, כשבא עזרא לאסור את עמי הארצות האלה הוא פותח בטעם: כתועבתיהם (דומים גם הם) לכנעני וגו' (עו' ט א). אנו רואים שהוא מצטט את דברי ס' דברים ז ג–ד אלא בסדר הפוך, בהקדימו את הטעם לאיסור (עו' ט יא–יב), מפני שהוא דן אותו כבנין אב. עפ"ז אסר אותם בחיתוך ואת הנולדים מהם – כדון ממזר, האסור לבוא בקהל, אבל זהו חידוש הלכתי.

30 ראה תורה תמימה פ' שופטים, ד"ה משנה; ר"ש הובנר: עזרא מתקן התקנות (ס' זר–כבוד, תשכ"ח) ומאמרי: עזרא הסופר, בית מקרא חוב' טו תשכ"ג.

31 ומפני שעזרא לא שם לבו לדברים מעין אלה, נכצר ממנו להגשים את שאיפתו בהיקף רב.

32 עו' נחמ' ב יב–טז; ו ב–ד. 33 עו' נחמ' יג כה.

34 הם 'הנערים' הממלאים תפקיד חשוב בבנין החומה (נחמ' ד ט; ה טז) ובשמירה (שם ה יז; יג יט).

35 עו' נחמ' ב ט–י; ה יז–יח. 36 עו' שם ב יח; ה ח, י.

37 שהרי בסידור המקדש למשמרותיו הוחל עוד בימי זרובבל (עו' ג ח–י; נחמ' יב מז); בהפרדת נשואי התערובת התחיל עזרא בעסק גדול (עו' ט–י), ואף בתיקון החומה התחילו בימי עזרא (עו' ד יב; נחמ' א ב–ג), מכאן תשובה למקדימים עליית נחמיה לעליתו של עזרא. ראה C. H. Gordon, OTT p. 270 n. 2.

מבוא

כתב לטיני	כתב יווני	מגילות ים המלח	ספרותיים מב	כתב שומרון	כתב מכתובות	מכתב ימיש	ערך	החמורה עבריים	כתובת השילוח	מכתב מישע	לוח מדר	עזבת צ'רטה	
A	Α	Ⲁ	Ⲃ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	Ⲁ	ⲀⲀ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ
B	Β	Ⲃ	Ⲅ	Ⲇ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲃ	ⲂⲂ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ	Ⲃ
G	Γ	Ⲅ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ	Ⲅ
D	Δ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲇ	ⲆⲆ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ
E	Ε	Ⲉ	Ⲋ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	Ⲉ	ⲈⲈ	Ⲉ	Ⲉ		Ⲉ	Ⲉ
V		Ⲋ	Ⲍ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲋ	ⲊⲊ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ
Z	Ζ	Ⲍ	Ⲏ	Ⲑ	Ⲗ	Ⲓ	Ⲋ	ⲊⲊ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ
H	Η	Ⲏ	Ⲑ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲓ	Ⲏ	ⲎⲎ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ
	Θ	Ⲑ	Ⲓ	Ⲕ		Ⲗ	Ⲑ	ⲐⲐ		Ⲑ		Ⲑ	Ⲑ
I	Ι	Ⲓ	Ⲕ	Ⲇ	Ⲋ	Ⲗ	Ⲓ	ⲒⲒ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ		Ⲓ
K	Κ	Ⲕ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	ⲔⲔ	Ⲕ	Ⲕ		Ⲕ	Ⲕ
L	Λ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲇ	ⲆⲆ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ		Ⲇ
M	Μ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	Ⲉ	ⲈⲈ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ		Ⲉ
N	Ν	Ⲋ	Ⲍ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲋ	ⲊⲊ	Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ	Ⲋ
	Ξ	Ⲍ	Ⲏ	Ⲑ		Ⲗ	Ⲍ	ⲌⲌ		Ⲍ	Ⲍ		Ⲍ
O	Ο	Ⲏ	Ⲑ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲓ	Ⲏ	ⲎⲎ	Ⲏ	Ⲏ	Ⲏ		Ⲏ
P	Π	Ⲑ	Ⲓ	Ⲕ		Ⲗ	Ⲑ	ⲐⲐ	Ⲑ	Ⲑ	Ⲑ		Ⲑ
		Ⲓ	Ⲕ	Ⲇ	Ⲋ	Ⲗ	Ⲓ	ⲒⲒ	Ⲓ	Ⲓ	Ⲓ		Ⲓ
Q		Ⲕ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	ⲔⲔ	Ⲕ	Ⲕ	Ⲕ		Ⲕ
R	Ρ	Ⲇ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲇ	ⲆⲆ	Ⲇ	Ⲇ	Ⲇ		Ⲇ
S	Σ	Ⲉ	Ⲋ	Ⲍ	Ⲑ	Ⲕ	Ⲉ	ⲈⲈ	Ⲉ	Ⲉ	Ⲉ		Ⲉ
T	Τ	Ⲋ	Ⲍ	Ⲏ	Ⲓ	Ⲗ	Ⲋ	ⲊⲊ	Ⲋ	Ⲋ	Ⲋ		Ⲋ

האלף-בית העברי, מימי השופטים (עזבת צ'רטה) ועד לשלהי בית שני (מגלות ים המלח)

[14]

http://www.otzar.org הודפס מאתר אוצר החכמה

הוא אירגן את בניית החומה על פי גורמות שהטיל על קבוצות שונות (ב, ז; ג א-לב) ואירגן את ההגנה על העיר (ד ג, ז-ח, י-ז). הוא לא הסתפק בהקמת השערים והבירה, כי אם סידר גם את השמירה עליהם, וכן מינה את אחיו חנני לשר הבירה כממונה נאמן על משמרת בטחון העיר – ולבסוף ציווה על מעשר אדם כדי ליישב את שטחה הנחרב והריק של העיר המוקפת חומה (ז ד-ה; יא א-ב).

בתוקף סמכותו הרבה ביטל את השעבודים הכבדים שהטילו העשירים והתקיפים על הדלים (ה א-ג), וכן הכריח אנשים בעוצם ידו לבטל יישואי תערובת, ואף מגדולי הכהונה השלטת לא גרתע (יג כג-כח). כשראה בזה צורך – התערב גם בתחום המקדש כדי להשליט שם טהרת הקדש, כפי שהורו עזרא ובית דינו (יג ז-יד, כט-לא). המעשה החשוב ביותר הוא כריתת האמנה (י א-מ), שהיא פעולה קונסטיטוטיובית על יסוד התורה, שאפשר לראות בה הסך הכל של פעולת עזרא ונחמיה וגיבושה לדורות הבאים.

בכח שלטונו השליט נחמיה את שמירת השבת באמצעים אדמיניסטרטיביים, נגד רצון החורים והסגים התקיפים, ובכח הזרוע הרחיק את הסוחרים הצוריים מסביבת ירושלים (יג טו-כא), כשם שדחה את מזימות צרי יהודה בשעת בניין החומה (ב כ; ו א-ח).

לא לריק חששו ראשי עמי הארצות לבניינה של ירושלים הבצורה ועכבו את מימושה מימי שיבת ציון הראשונים³⁷, כי הם ידעו לנכון שבשעה שהעיר תיבנה, או יתבצר שלטון יהודי עצמי ולאומי אשר ממנו צפויה גם התפשטות המדינה, שבסופה תפגע גם בהם, הירשים הבלתי חוקיים, אשר נושבו שם מכוח שלטונות כובשי ארץ ישראל ומחריביה. את אשר יגורו בא להם עם התמנותו של נחמיה לפחה ביהודה.

אמנם נחמיה לא היה הצמח מבית דויד המיוחל³⁷ ואף 'מלך ביהודה' לא היה, כפי שבדו אויביו³⁷, אבל תוקף מלכות היה בידו, כוח פוליטי ריאלי היה לו; משיח לא היה – אבל בימיו ועל ידו, התגשמה הנבואה שנועדה לכורש 'הוא יבנה עירי'³⁷. עם ביצורה של ירושלים ויישובה נסתיימה גם תקופת שיבת ציון והתחילה תקופה חדשה, תקופת התעצמותה והתרחבותה של מדינת יהודה.

ז. ארגון הישוב.

מתוך הרשימות שבספרי עזרא ונחמיה. מצטרפת תמונה זו: העולים הראשונים בימי ששבצר התישבו בירושלים ונתארגנו לפי מעמדות: שתי משפחות מיהודה ואחת מבנימין ולהן שלשה ראשים³⁸; שלש משפחות כהונה עם שלשה ראשים³⁹; משפחת לוייה עם ראש אחד⁴⁰; שלש משפחות משוררים עם שלשה ראשים⁴¹, שלש משפחות שוערים⁴² ושתי משפחות נתינים⁴²; ועל כולם היו שלשה פקידים ושני משנים⁴³: פקיד אחד ומשנה לבנימין, והוא גם שר העיר, פקיד אחד לכהנים, פקיד אחד ומשנה ללויים, הנשיא ליהודה שהיה גם הפחה, ואחד משרי

³⁷ ר' עז' ד ו-טז. ³⁷ הש' יר' כג ה; לג טו; זכ' ג ח; ו יג; ט-י.

³⁷ ר' נחמ' ו ז. ³⁷ ר' יש' מה יג; מד כח.

38 עתיה מבני פרץ, מעשיה מבני שלה (נחמ' יא ד-ה; דה"א ט בשנויים).

39 ידעיה, פשחור, אמר וראשיהן: שריה עדיה, עמשסי (נחמ' יא י-יג; דה"א ט י-יג בשנויים).

40 בני מררי ושמעיה בראשם, וכנראה שזוהי משפחת הודויה הנזכרת בעז' ב מ – והם בני יהודה בעז' ג ט.

41 אסף, הימן, ידותון וראשיהם: מתניה בקבקה, עבדיה (עי' נחמ' יא יד-טז).

42 שלום, עקוב וטלמון, (השווה דה"א ט ז). בנחמ' יא יט, לא נזכרה משפחת שלום, אך שם הכוונה רק ליושבי ירושלים, ויתכן שהיא יושבה מחוץ לעיר.

⁴³ הנתינים ציחא וגשפא (נחמ' יא כא). ⁴³ עי' נחמ' יא ט-כד.

יהודה 'ליד המלך'⁴⁴, ז"א בא כוחה של יהודה אצל מלך פרס; נמצא שהשלטון היה בחבר של ששה אנשים ובראשם הנשיא.

גם עלית זרובבל היתה מאורגנת לפי המעמדות האלה⁴⁵. עיקרון המעמדות נשתמר גם בעלית עזרא והוא הקפיד עליו. בכל המניינים דאג לשויון בין המעמדות. שניים בסדרי הישוב הפטריארכליים בולטים בתקופת נחמיה, מלבד זה שהפחה אינו 'הנשיא ליהודה'⁴⁵. אנו מוצאים את המדינה מחולקת לחמשה פלכים ועליהם שבעה שרים: שנים לירושלים, אחד לבית הכרם; אחד למצפה; אחד לבית צור ושנים לקעילה⁴⁶. קרוב הדבר ששבעת השרים האלה עמדו לעזרת הפחה ומיניינים נעשה ע"י הממשלה הפרסית, ואלה הם הסגנים הנזכרים בספרינו⁴⁷; אבל המעמדות לא פסקו אף בימי נחמיה. כשנחמיה פונה לעם הוא פונה תחילה לחורים, ז"א לוקני העם, ואח"כ לסגנים.

ח. היקפה של מדינת יהודה.

קשה מאד לקבוע מה היה היקפה של המדינה בימי כורש⁴⁸. אם גם נניח שכורש החזיר להלכה את כל ארץ יהודה לשבצר הנשיא, כשם שעשה זאת לנסיכים אחרים ששחרר מגלות בבל, הרי ודאי שבמשך שנות הגלות חדרו העמים שמסביב לגבולות יהודה; האדומים בדרום, הערבים בדרום-מזרח, השומרונים ועמי הארצות שהוגלו לארץ ישראל – בצפון, ותערובת גוים במערב⁴⁹ – וכולם הצרו את שטחה של יהודה שלפני חורבן הבית⁵⁰. ועוד, ידוע לנו ממקורות אחרים שערי החוף ניתנו על ידי הפרסים לפיניקים, שהיו קשורים אתם בקשרי ידידות ובאו לעזרת הפרסים בצייים (שקמונה – חיפה ואשקלון היו בידי הצורים, ויפו – בידי הצידונים)⁵¹; אך אם נניח, שבתשעה-עשר המקומות⁵² אשר עליהם התייחסו העולים עם זרובבל, גם התיישבו בהם, יצא שבתקופת דריוש היה המשולש: בית אל – בית לחם – אונו,

44 ע"י נחמ' יא כד.

45 ע"י עז' ב, נחמ' ז מסופקי היחס והגלוים על העם לא הוו מעמד מיוחד. *45 ראה לעיל הערה 20.
46 ע"י נחמ' ג ט, יב, יד-יט. ונ"ל שחלוקה זו נועדה בעיקר לצרכי סידור המסים. והיא התאימה ליצירת יחידות פיסקאליות שהתקין דריוש הראשון בכל מלכותו. ע"י בנספח א: דריוש; שטרן, התרבות התומרית של א"י בתק' הפרסים 243-244.

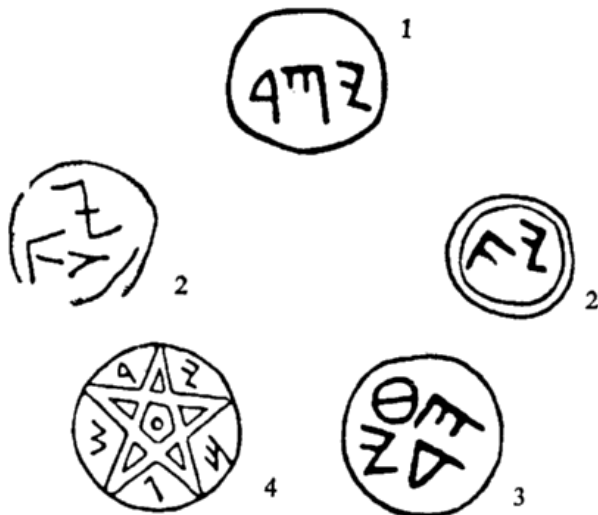
47 סגן-שכנו, תואר של פקיד אשור-בבלי, ולא נזכר בתנ"ך בפקידי מלכות יהודה וישראל. כפקידים בבליים, שניים לפחות, הם נזכרים ביר' זא נה; ביח' כג ו, כג. בשלטון הפרסי היו עוזרי הפחה בתפקיד של שרי פלך, כן משמע מנחמיה, שהם נמצאים בקרבתו וכפופים למשמעתו. (ע"י נחמ' ב טו; יב מ; יג יא). מתוך הגמא (אונגנד 30, קאולי 30) יוצא שמילאו גם תפקיד שופטים בפלכם. ע"י בנספח ב, ד. לפי הר"א שווארץ במאמרו 'דער סגן' (גרמנית) – נבחרו הסגנים ע"י העם, אבל שם מדובר בסגני כהונה שבמקדש, אך לפנינו פקידים ממשלתיים עם תפקידים פוליטיים, פיסקאליים ומשפטיים, והוא קרוב יותר להגדרה הנמצאת במדרש רבות 'טינקליטון'; לפ"ז היה הסגן חבר למועצת הפחה, וע"י לוי בערך סגן.

48 על גבולות יהודה בתקופת עזרא ונחמיה יש דעות הרבה. א. מייר מצמצמה עד לסביבת ירושלים הקרובה ומבטל את ערך הרשימה שבנחמ' יא כה-לו (ע' א. מייר, אנטשטוונג עמ' 105 ואילך). בעקבותיו הולך קאהרשטדט בספרו: סור. טריטורייין עמ' 34. שונה היא דעתו של הילשר בספרו פלישתניה, עמ' 30. אבל אם נבקש בסיס ממש לשאלה זו, על כרחנו נישען על הרשימה שבנחמיה יא כה-לו. ע"י ז' קלאי: גבולותיה הצפוניים של מדינת יהודה, 82-94; וראה בנספח ד', תחום עולי בבל. 49 ע"י נחמ' ד א. 50 ע"י אולברייט 171.

51 ועוד נתן לנו אדון המלכים (ר"ל מלך פרס) את דאר ויפו, ארצות הדגן האדירות אשר בשדה שרון למדת העצומות אשר פעלתי, והוספנון על גבול הארץ להיותן לצידונים לעולם (כתובת אשמנעור השני, מלך צידון, שורות 18-20). ע"י סלושץ: אוצר הכתובות הפיניקיות, עמ' 25-27; י' אבישור, כתובות פיניקיות והמקרא, תשל"ט עמ' 197-198; וע"י צ'ריקובר היהודים והיונים, עמ' 95, וראה בסוף בנספח א.

52 והם: אונו, בארות, בית אל, בית לחם, גבע, גבעון, חידד, יריחו, כפירה, לוד, מגביש, מכמש, נבו (נוב), גטופה, עזמות, עי, ענתות, קרית יערים, רמה.

מיושב על ידי השבים. אין לנו כל ידיעה על מידת התפשטות הישוב אחרי זרובבל, אבל ודאי הוא שהתרחב, שהרי בימי נחמיה השתרע הישוב היהודי מאונו בצפון עד לכיש בדרום-מערב ומלכיש מזרחה עד חברון ועד הנגב, ובמזרח נסב הקו מהנגב עד הר אפרים, וכלל את ככר הירדן עם יריחו ובית הגלגל⁵³. כל החישובים על מספר בני הישוב בימי נחמיה הם רק השערות פורחות, כי אין בידינו מספרים מכל העלויות שלא נזכרו בספרינו, אין בידינו מספרים מן היהודים שנשארו בארץ אחרי החורבן⁵⁴, וגם אין בידינו מספר האנשים שנספחו על הישוב מן העמים שמסביב – ע"י נשואי תערובת וע"י גיור – מימי ששבצר ועד נחמיה. מתוך תגודת מספר בתי האבות⁵⁵ למדים אנו שקמו משפחות חדשות וראשים חדשים במשך כל התקופה, הן על ידי הרבוי הטבעי והן ע"י חלקים שעלו מן הגולה. נוסף לאלה שקדמו להם.

טביעת חותמות על ידיות קנקנים (נמצאו ברמת רחל). י ה ד (1-2-3), י ר ש ל מ (4)

ט. מצבה הפוליטי והכלכלי של מדינת יהודה.

יהודה היתה אחת ממדינות האחדרפה החמישית עבר-נהרא (או טרפלא, בפרסית), שהשתרעה מן תפסח שעל נהר פרת ועד עזה⁵⁶. מתוך הרשיונות הנמצאים בספר עזרא יוצא שליהודה היתה אבטונומיה דתית ומשפטית רחבה. מימי כורש ועד השנים הראשונות לדריוש משלו בה נשיאים מורע דוד – ששבצר וזרובבל – ועמהם זקני יהודה⁵⁷. עם ביטול שלטון צאצאי בתי המלכים ששלטו בארצותיהם מטעם מלכות פרס, בימי דריוש, ניטל השלטון גם מבית דוד ונמסר לפחה, שהיה בעיקרו נציב האחדרפן. ראש תפקידו של הפחה היה, כדוגמת האחדרפן, לגבות את מסי המלך⁵⁸ ולדאוג לשלום התושבים. לעזרתו עמדו הסגנים – שרי הפלך, ונערי הפחה – גדוד צבאו, ועליו מפקד ירושלים – שר הבירה⁵⁸ יש

53 ע"י נחמ' יא כה-לו; יב כה-כט.

54 בדיקות ארכיאולוגיות מוכיחות שהגלות לא היתה שלמה. ע"י אולברייט 171.

55 השוה עז' ב; נחמ' ז ו-סט.

56 ע"י הירודוט ג' 91. גבולותיה נשתנו אמנם מתקופה לתקופה, ע"י קארשטדט. והשוה מ"א ה ד.

57 ע"י עז' ו ז. נ"ל ש"שבי יהודיא' הם ה'שרים' או ה'תורים' ע"י לעיל סעיף ז.

58 ע"י עז' ז כד בדברי ארתחששתא לגזברים שהיו פקידי הפחה, וע"י נחמ' ה טו.

58 ע"י נחמ' ז ב-ג; יג יט.

להטעים ולומר שבספרינו אין כל רמז לדעה המוסכמת מזמן, שביהודה שלט הכהן הגדול; להיפך, למן היעדרו של זרובבל אין הכהן הגדול מופיע ככוח מנהיג ומשפיע על הישוב.⁵⁹ מצבו הכלכלי של הישוב החדש לא היה משובח, למרות האוצרות הגדולים⁶⁰ שהביאו אתם העולים בימי ששבצר ובימי זרובבל למקדש וקדשיו. רוב העם ישב בערי השדה, ובכפרים⁶¹, והתפרנס על עבודת האדמה, ומיעוטו עסק גם במסחר⁶². המסים למלכות (מנדה, בלו והלך) ומסי המקדש הכבידו עליו מאד. עד ימי זרובבל נתעכב בנין הבית בגלל המצב הכלכלי הירוד⁶³. בימי נחמיה מכרו האכרים את בניהם כדי לפרוע את המסים⁶⁴, ובסוף ימיו חדלו להביא את מתנות הכהונה והלויה⁶⁵, כנראה מחוסר יכולת.

י. המקדש ומשרתיו.

במרכז חייהם של השבים עמד המקדש. הקמת המקדש נחשבה למטרה העיקרית של הצהרת כורש. בהצהרה זו נקבעה גם תכנית הבנין, גם רשיון להביא ארזים מן הלבנון וגם זכות תמיכה מאוצר המלך לתכלית זו⁶⁶.

התמיכה הממלכתית לא ניתנה כנראה, מצבו הכלכלי של הישוב הקטן היה קשה⁶⁷, והתכנית לבנות מקדש כתבנית מקדש שלמה⁶⁸ לא היתה לפי כוחו; יתכן שגם עמי הארצות עכבו באמצעים שונים את הגשמת התכנית ואת קיום ההצהרה⁶⁹.

עליית זרובבל שעלתה, כנראה, זמן קצר לאחר עליית ששבצר, הביאה עמה עולים רבים והן רב⁷⁰ ובמרץ חדש התחילו בהגשמת הצהרת כורש, לבנות את ההיכל, כדברי זכריה: ידי זרובבל יסדו הבית הזה (זכ' ד ט)⁷⁰.

אף בעיני עמי הארצות נראה היה בנין המקדש חשוב מאד ובקשו להשתתף בו, אבל נדחו ע"י זקני ישראל, באמרם שבנין המקדש הוא רק ענין לשבים בלבד, ותלו את סירובם בדברי כורש⁷¹. משנדחתה פנייתם של עמי הארצות להשתתף בבנין המקדש החלו הללו בהפרעות שונות, שנועדו למנוע את המשך בניינו. הפרעות אלו נמשכו במשך כל שנות מלכותו האחרונות של כורש ועד ראשית מלכות דריוש⁷². נביאי הדור ההוא, חגי וזכריה ראו בהקמת המקדש הכנה להתגשמות חזון 'אחרית הימים' ותנאי לקיום הברית שבין ישראל למקום⁷². השעה היתה כשרה לכך, שכן תמך דריוש בשבי ציון וחדש את רשיונו של כורש, וגם ציוה לתמוך בבנין מנכסי המלך⁷³, זאת אומרת ממסי המדינה. בשנת שש למלכות דריוש נגמרה בניית הבית השני, אחר ארבע שנות עבודה רצופה.

בימי ארתחששתא הראשון הביא עזרא זכויות נוספות למקדש עם מתנות המלך וגדבות

59 הכה"ג נזכר תמיד אחרי זרובבל לפי הכלל: מלך קודם לכהן גדול (הוריות יג ע"א). ופעמים נזכר זרובבל לבדו (עז' ד ב) בראש השבים. יויקים לא נזכר כלל כאישיות פועלת בתקופת עזרא, ואלישיב השתתף רק בבנין החומה. עזרא עשה מעשים כנגד ראשי הכהונה, וכן נחמיה שדחה את יודיע מכהונתו, כל אלה לא יכלו להיעשות אילו היה השלטון בידי הכה"ג. מזכר' ו יא אין להוכיח כלום, כי סופו מוכיח שדובר שם גם על זרובבל (ראה ב'דעת מקרא' שם).
60 עז' עז' א יא; ב סט; ח כז; ועדיין אין אנו יודעים כמה הביאו העולים שבאו אחריהם; מתוך זכר' ו ט למדים אנו שגם עליות קטנות הביאו עמם רכוש למקדש.

61 עז' עז' ב ע; י יד; נחמ' ד ו; ה ג-ד; ח טו; ט לו-לז; י לו-לח; יא א, ג, כה; יב כח-כט, מד; יג י.

62 נחמ' ג לב; י לב; יג טז, כ. 63 עז' עז' ה טז; חגי א ב, ו. 64 עז' נחמ' ה א-ד.

65 נחמ' יג י; מלאכי ג ח-יא. 66 עז' א ב-ד; ו ג-ה. 67 עז' חגי א ב-ו וב'דעת מקרא' שם.

68 עז' עז' ג ז; ו ג. 69 עז' ד ז-ה, כד. 70 עז' ב סט.

70 עז' עז' ה ב; חגי ב יח. 71 עז' עז' ד א-ג. 72 עז' עז' ד ה, כד.

72 מעז' ה א; ו יד, ידוע לנו שההתעוררות לבנין המקדש באה מחגי וזכריה, ומחגי ב ו-ט למדים אנו שראה במקדש תנאי ראשי להגשמת חזון אחרית הימים. 73 עז' ו ז-ב.

העם⁷⁴, והמקדש הלך והתפתח. תחילה נתפרנס אוצר המקדש ממתנות של יחידים שהביאו העולים עמם, אבל לאורך ימים לא הספיק, כנראה, ההון הזה לכלכל את המקדש ומשרתיו, ולכן הוכרח נחמיה לתקן תקנות ולהטיל 'מצוות', מתנות של קבע המוטלות על כל יחיד, כדי להבטיח את קיומו של המקדש⁷⁵.

הכהנים. ברשימת העולים הראשונים נזכרים רק שלושה בתי אבות של כהנים⁷⁶: בימי זרובבל נזכרים ארבעה בתי אבות⁷⁶: אבל עוד בימי ישוע (כנראה אחרי חנוכת הבית) חולקו הכהנים לעשרים ואחד בתי אב או משמרות⁷⁷. מספר זה נמצא גם בחותמי האמנה שבסוף תקופת נחמיה⁷⁸.

הלויים. עם העולים הראשונים ישבה בירושלים רק משפחה אחת: בני מררי⁷⁹ (ועפ"י דה"א ט' טו ישבה אחת בחצרי הנטופתי – בני קהת) ועליה נוספו שלש משפחות משוררים⁸⁰: ושלש משפחות שוערים. בימי זרובבל ישבו ארבעה בתי אב של לויים: ישוע, קדמיאל, הודויה (– יהודה בעז' ט יט) ובני חנדד. מן המשוררים נוספו בני אסף העולים, על אותה המשפחה שישבה בארץ מכבר. בימי יויקים בן ישוע ובימי עזרא היו חמש משפחות לויים: חשביה, שרביה (שעלו עם עזרא) ישוע, בני (מבני חנדד, נחמ' י י) וקדמיאל⁸¹. על האמנה שנחתמה בסוף תקופת נחמיה נמנו כבר חמשה-עשר בתי אב של לויים⁸², ובתוכם כאלה שנקראו על שם העולים עם עזרא.

מספר הכהנים היה גדול בהרבה ממספר הלויים. מתוך מספרם הכולל של המתישבים הראשונים בירושלים מגו הכהנים כאלף ומאתים איש לעומת כשלוש מאות לויים, משוררים ושוערים. בעלית זרובבל באו יותר מארבעת אלפים כהנים לעומת כשלוש מאות לויים, משוררים ושוערים. לא כל הכהנים וגם לא כל הלויים ישבו בירושלים⁸³, יתכן שהמצב במקדש היה כך שלא יכלו להתפרנס ממנו.

תפקידי הכהנים והלויים לא פורטו בספרינו במיוחד. על הכהנים מסופר ששמרו משמרת האלהים, ועל הלויים – ששמרו על משמרת הטהרה⁸⁴. ודאי שחלק גדול מן הכהנים עסק בהקרבה ובקשור בה, ואילו אצל הלויים נראה, שעסקו בדברים שונים. מתוכם היו 'איש שכל', 'מבינים את העם'⁸⁵, עוזרים לכהנים⁸⁶, מהם היו אפילו סגני הפחה בימי נחמיה⁸⁷; חלק מן הלויים – המשוררים שישבו בירושלים – עסקו בשירה ובזמרה במקדש⁸⁸ וחלק אחר – השוערים – שמרו על שערי המקדש ואוצרותיו⁸⁹, וכנראה השתתפו גם בשמירת שערי חומת ירושלים עם גערי הפחה⁹⁰.

יא. המצב הדתי בכללו.

מועטים בספרינו רשמים שאפשר ללמוד מהם על הלך רוחו של העם בפירושו, אבל יש לדון עליו מכלל דברי המנהיגים ומתוך יחס העם אליהם ואל מעשיהם. יחס העם אל מנהיגיו היה

74 עז' ז טו-כד. 75 נחמ' י לג-מ. 76 עז' ז טו-כד. 77 עז' ז טו-כד. 78 עז' ז טו-כד. 79 עז' ז טו-כד. 80 עז' ז טו-כד. 81 עז' ז טו-כד. 82 עז' ז טו-כד. 83 עז' ז טו-כד. 84 עז' ז טו-כד. 85 עז' ז טו-כד. 86 עז' ז טו-כד. 87 עז' ז טו-כד. 88 עז' ז טו-כד. 89 עז' ז טו-כד. 90 עז' ז טו-כד.

של ציות והכנעה⁹¹, מתוך בקשת רצון אלהים ומתוך תקוה לחדש את תפארת ימי הקדם⁹². הרעיון המשיחי ורעיון 'השארית' ברוח נבואות אחרית הימים מילאו את הלבבות⁹³. גדולה היתה ההתעוררות לעזוב את חטא האבות⁹⁴, לעשות 'ככתוב'⁹⁵ ולהתכונן לקראת הגשמת יעודי הנביאים. להלך רוח זה מכוונים דברי מנהיגי העם וברוח זו השפיעו עליו. בדברי הזקנים לתתני, מפעמת רוח של הכרת חטא⁹⁶, והיא מפעמת גם בתפילות עזרא ונחמיה⁹⁷, ובכוח הכרה זו מועזע עזרא קהל גדול ומניע אותו לחרטה, לוידי על עוונותיהם ועוונות אבותיהם ומביא אותם לקרבן מכאיב זה של הפרדת משפחות. אמנם מתוך המשך הדברים ניכר שהיו גם אנשים בין השבים שלא היו תמימי דעה עם עזרא וחבריו⁹⁸, אבל לתועה של מרד לא הגיעו ועל המון העם לא השפיעו. בכל עצרות העם, החל מזו של עזרא ועד חתימת האמנה בימי נחמיה, השתתף קהל רב מאד, אנשים, נשים וטף. למרות הסבל הכלכלי פעלו דברי חגי וזכריה, עזרא ונחמיה, והעם התעורר לפעולות מאומצות, כמו בנין הבית, הקמת חומת ירושלים, הפרדת המשפחות וקבלת עול מצוות.

יב. הרשיונות של מלכי פרס וערכם להתפתחות מדינת יהודה.

בספר עזרא נמצאים שלושה רשיונות שניתנו על ידי מלכי פרס לשבים בשנים 539–458 והם מציינים שלבים בהתהוותה והתעצמותה של מדינת יהודה או 'יהוד מדינתא' בלשון הארמית הממלכתית⁹⁹. עליהן יש להוסיף עוד את הזכויות שניתנו לנחמיה, כפי שהן משתקפות בדבריו, ויש להגיש שגם לנחמיה ניתן רשיון, אף שאינו במקורותינו¹⁰⁰. נבדוק נא איפוא מהו תוכנם המדויק ומשמעותם המשפטית והמדינית של רשיונות אלה.

רשיון כורש.

הרשיון הראשון הוא של כורש השני שמלך בשנים 559–530 לפני ספירת העמים (=לפסה"ע), והוא ניתן 'בשנת אחת לכורש מלך פרס'¹⁰¹, כלומר, בשנה שנעשה ראש הממלכה הפרסית

91 עי' עז' י א, יב; נחמ' ב יח; ג לת; ה יב; ח ו, יב, טו; ט ב; י ל; יא א; יב טז; יג ג.

92 על זה מעידים: ההכנות לבנות בית מקדש כבימי שלמה (עז' ג ז), חרוש סדרי המקדש שתיקן דוד (שם ג י; נחמ' יב מה–מו), העמדת ששבצר וזרובבל מזרע דוד בראש העולים וביחוד דברי חגי (ג ז) וזכריה (זכ' א טז–יז; ב טו; ו יב–יג; יב ח–ט ועוד).

93 מחגי ב ו–ט למדים אנו שראה במקדש תנאי ראשון להגשמת חזון אחרית הימים, ומשום כך 'גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן-הראשון' (וראה שם פסוקים כ–כג), וכן משמע מדברי זכריה (עי' זכ' ב ה–ט; ו יב–יג).

94 עי' זכ' א ד–ה; עז' ט ז; נחמ' ט טז, לד; יג יח.

95 עז' ג ב, ד; נחמ' ח טו; י לה, לו. 96 עז' ה יב. 97 עז' ט ו–טו; נחמ' א ה–ו; ט ו–לו.

98 הכהן הגדול אינו משתתף בפעולת עזרא וגם רוב השרים מסתייגים ממנה (עי' עז' י טו); חורי יהודה מתקשרים עם ראשי עמי הארצות נגד רצונו של נחמיה (נחמ' ו יז); אין הכה"ג חותם על האמנה, ובהעדר נחמיה מירושלים הוא מפר את תקותיו (נחמ' יג ז, כט).

כל הבא לבקש תולדות אותה תקופה ברצופין, עלול להתאכזב מעשרים ושלושה הפרקים שבספרינו, כי אין בהם כדי לתת תשובות על כל השאלות המעניינות אותנו כיום בקשר לתקופה ההיא; ואף על פי כן עלינו להחזיק טובה מרובה למחברי הספרים האלה, שהנחילו לנו חומר הסטורי רב ערך, הקורע לנו חלון לאותה תקופה מופלאה, ששמה שיבת ציון.

99 יהוד מדינתא, עז' ה ה, ובקיצור – יהוד, שם ה א; ז יד, וכן על מטבעות של כסף וגם על ידיות של כדים שנתגלו. ראה א' שטרן, התרבות החמרית של א"י בתק' הפרסית עמ' 200–212; 220–223.

100 מנהגם של שליטי פרס היה לכתוב ולחתום על כל דבר מלכות. הש' אס' א יט–כב; ב כג; ג יב; ח ח–י. גם נחמיה קיבל אגרות מאת המלך, ר' נחמ' ב ז–ט.

101 עז' א א; ו ג; דבה"ב לו כב.

הגדולה, אחרי שהומלך על בבל אשר נכבשה לפניו בשנת 539¹⁰². רשיון זה נמסר לנו בספר עזרא א ב-ד, וזה לשונו:

כה אמר כרש מלך פרס:

(א) כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים

(ב) והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה;

(ג) מי בכם מכל עמו, יהי אלהיו עמו ויעל לירושלם אשר ביהודה

(ד) ויבן את בית ה' אלהי ישראל, הוא האלהים אשר בירושלם;

(ה) וכל הנשאר – מכל המקומות אשר הוא גר שם – ינשאווה אנשי מקמו: בכסף ובוהב וברכוש ובבהמה;

(ו) עם הגדבה לבית האלהים אשר בירושלם.

מסעיף א אפשר היה להסיק שכורש קיבל את השקפת הנביא שהכריז: 'כה-אמר ה' למשיחו, לכורש: אשר-החזקתי בימינו, לרד-לפניו גוים, ומתני מלכים אפתח, לפתח לפניו דלתים, ושערים לא יסגרו; אני לפניך אלך והדורים אישר, דלתות נחושה אשר, ובריחי ברזל אנדע, ונתתי לך אוצרות חשך, ומטמי מסתרים למען תדע כי-אני ה', הקורא בשמך – אלהי ישראל' (יש' מה א-ג).

אולם כשנדייק בנוסח ההצהרה, נמצא שנתקיים בכורש רק המשכו של דבר הנביא 'ואקרא לך בשמך – אכנך ולא ידעתני' (שם, שם, ד), שהרי אין כורש אומר 'אלהי ישראל' אלא 'אלהי השמים', משמע שזיהה את אלהי ישראל עם אלוהות שמימית שהיתה ידועה לו מכבר, כנראה עם אהורא-מזדא הפרסי. משום כך נבין שכורש לא היסס מליחס את הצלחתו גם למרדוך אלהי בבל, כפי שמצאנו בכתובת הבבלית שנחקקה בשמו¹⁰³. אכן, לפי כל הנתונים שבידנו, היה כורש כל ימיו עובד אלילים, אלא שהשתדל לדבר אל נתיניו 'ואל עם ועם כלשונו', כיאות וכנהוג בעולם הדיפלומטי. ועם זאת נראה שדברי הנביא הגיעו אליו והשפיעו על החלטתו. על כך רומז סעיף ב שבו מצהיר כורש כי נצטווה לבנות בית לה' בירושלם, כדבר הנביא 'האמר לכורש רעי – וכל-חפצי ישלם ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד' (שם מד כח). ברם, אף כאן נקט כורש במידת הצמצום; הוא אישר את יסוד ההיכל ולא הדגיש את בניין ירושלים. קשה לומר שניסוח זה היה שלא במתכוון, אלא מסתבר שיש פה הסתייגות מכוונת מתוך שיקולים פוליטיים שונים, שכוחם היה יפה עוד בתחילת מלכותו של ארתחששתא¹⁰⁴.

על הדיוק הפורמלי של המסמך, תעיד ההגדרה 'לירושלם אשר ביהודה' שהיא מיותרת כלפי כל יהודי, אבל היא חשובה מבחינה משרדית בשביל פקידי הממלכה אשר לא שמעו מעולם על קיומה של ירושלים, והם הם שערכו וניסחו את הרשיון הזה. דרך אנב צמחה תועלת מהגדרה מדוקדקת זו, שלפחות לא קמו עוררין על מקומו של המקדש בימי הרוגו והמריבה בין שבי ציון לשכיניהם.

משמעותו של סעיף ג היא, שהרשות נתונה לכל יהודי הרוצה בכך (רשות ולא חובה!) לעלות לירושלים, וסעיף ד משלימו: שהעולים יבנו שם את בית האלהים. גם סעיף זה מסתיים

102 כי על פרס מלך עוד בשנת 559. על כרחנו המדובר פה במועד שבו הוכרו למלך על בבל, ובזכות זה שלט גם על יהודה שהיתה לפני כן בגבולות מלכות בבל. אמנם ייתכן שהכוונה כאן לשנת 538, כיון שהתמלכותו בבבל היתה בר"ח ניסן, ואילו כיבושה היה בשלושה במרחשון, הוא שלושה עשר באוקטובר שנת 539. ראה נספח א'. אולם העובדה שחלק מן הרשיון נמצא באחמתא, בירתו הראשונה של כורש, מעלה על הדעת שהרשיון ניתן לפני כן.

103 ראה נספח א סעיף ט: כורש. 104 עז' ד כא.

בפסקה שהיא אופיינית למנסח אלילי, המגדירה ומצמצמת את תחום שלטונו של אל זה – 'הוא האלהים אשר בירושלם'.

על סעיפים אלה הסתמכו ראשי הבונים בריבם עם צרי יהודה כאשר דרשו הללו לשתפם במקדש בירושלים. את הדרישה הזאת דחו זרובבל ושוע ואמרו: 'לא-לכם ולנו לבנות בית לאלהינו: כי אנחנו (כלומר: העולים) יחד נבנה לה' אלהי ישראל, כאשר צונו המלך כורש מלך פרס' (עז' ד ג).

סעיף ה מלמדנו על היחס של מעצבי הרשיון כלפי שרידי הגולים, הזקנים אשר נשארו מגולת ירושלים ורצו לשוב. להם ניתנה זכות מיוחדת שכל אנשי מקומם של נשארים אלה¹⁰⁵, היו מחוייבים לתמוך בהם באמצעים כספיים ובפרט להמציא להם בהמות רכיבה, מפני שלא היה בכוחם לעשות את דרכם ברגל כפי שעשו זאת רוב השבים¹⁰⁶.

סעיף ו מדגיש, שמלבד התמיכה האישית הנ"ל מותר להעביר גם נדבות לצרכי בניין המקדש, איש כאשר ידבנו לבו. זכות זאת לשלוח תרומות לירושלים, חזרת גם ברשיונות הבאים והפכה במשך הדורות לגוהג מקודש שמלכי הגויים לא העזו לפגוע בו¹⁰⁷.
מה היו תוצאות הרשיון הזה?

תשובה על כך מוצאים אנו בפרקי עזרא הראשונים. בהמשך הפסוקים מסופר שכל אשר העיר אלהים את רוחו עלה (א ה); שגם 'סביבתיהם חזקו בידיהם' של העולים, מלבד הנדבה לבניין המקדש (שם, שם ו). עובדות אלה מתאשרות גם ברשימת העולים בפרק ב (ומקבילתה נחמיה פרק ז).

בפרק א פסוק ז מסופר גם שכורש ציוה להחזיר את כלי המקדש אשר בוז אותם נבוכדנאצר בירושלים. אבל בסעיפי הרשיון הנ"ל לא נזכר דבר זה כלל; מכאן יש להסיק שהסעיפים האלה היו רק חלק מן הרשיון ולא כולו. אכן להלן בפרק ו ג-ה במכתבו של דריוש אל האחשדרפן תתני, נמצא קטע גוסף מרשיון כורש, הכולל סעיף הנוגע להחזרת כלי המקדש. אותו קטע מובא בלשון הארמית, שהיתה אז השפה הרשמית ליושבי האחשדרפה 'עבר נהרא' (שהשתרעה בין נהר פרת עד לגבול מצרים), וזה לשונו בתרגומו העברי:

ז) הבית ייבנה! מקום אשר זובחים זבחים;

ח) ויסודותיו מנושאים; קומתו אמות שישים, רוחבו [אמות עשרים; אורכו]¹⁰⁸ אמות ששים; נדבכים של אבן גלל שלשה ונדבך (אחד) של עץ חדש;

ט) וההוצאה מן בית המלך תנתן!

י) ואף כלי בית האלהים, של זהב וכסף, אשר נבוכדנאצר הוציא מן ההיכל אשר בירושלים והעביר לבבל – ישיבום!

קטע זה מוסיף כמה זכויות חשובות בנוגע לבנין המקדש בירושלים.

105 שזאת היא הוראתה של המלה הנשאר – מעידה המקבילה בתג' ב ג 'מי בכם הנשאר, אשר ראה את-הבית הזה בכבודו הראשון' ובעז' ג יב: 'הזקנים אשר ראו את-הבית הראשון'.

106 לפי רשימת העולים בעז' ב נמצאו 8,136 בהמות רכיבה בקהל בן 49,897 נפש. אין כאן הכוונה לצאן ולבקר כי הרשימה מפרטת רק בהמות רכיבה (עז' ב סו-סז), וכן מספר נחמיה על סיורו הלילי: ובהמה אין עמי, כי אם-הבהמה אשר אני רכב בה (נחמ' ב יב).

107 מתנת השקלים לבית המקדש הונהגה עוד על ידי שבי הגולה (ר' משנה שקלים ב ד; פלביוס, קדמוניות. ס' יח, ט א). תרומת השקלים נפסקה רק עם חורבן בית שני, כאשר הטיל אספטיגוס קיסר על היהודים לשלם סכום זה למקדש יופיטר.

108 במקור נשמטה מידת האורך והשלמתיה לפי המידות של בניין שלמה, מ"א, ו ב. אמנם שם שלושים אמה קומתו, אבל החישוב הוא גבהו מן הרצפה ועד התקרה – וכאן נכלל גם גובה האשיות שלושים אמה.

סעיף ז מתיר להקריב במקדש קרבנות מבעלי חיים; זכות זו לא נתנו הפרסים לכל המקדשים שנבנו או נתחדשו בימיהם. ידועה לנו דוגמה לכך מתוך הגמאים הארמים שנתגלו בדרומה של מצרים, באסואן¹⁰⁹.

סעיף ח מרשה לבנות את המקדש לפי המידות של הבית הראשון שנבנה על ידי שלמה; לא חסר פה אפילו הפרט של שילוב טור של עץ בתוך נדבכי האבנים, ובלבד שייבנה לפי התכנית הישנה שנתקדשה במשך הדורות¹¹⁰. סעיף זה מגלה לנו דרך אגב משהו מתולדות הרשיון. כבר ראינו שבפתיחת המסמך הזה יש רמז לדברי הנביאים על כורש שנודעו לו על ידי יהודים; אולם ציון פרטי בניין שלמה, מאלצים אותנו להניח, שהיהודים הקרובים למלכות הציעו את הדברים¹¹¹ שנתנסחו אח"כ על ידי פקידים וסופרים 'עושי המלאכה'.

סעיף ט, המזכה את הבונים לקבל את ההוצאות מן בית המלך, כלומר מן קופת המיסים הממלכתית – ניתן להתפרש בצורה מורחבת: שהחזקת המקדש וכלכלתו תינתן ע"י השלטונות – או שהכונה היא רק למתן עזרה חד פעמית בשעת הבניה. מתוך המסופר בעזרא ג ז משמע שהפקידות הפרסית צימצמה את הזכות הזאת רק להספקת עצי בנייה מיצר הלבנון, אשר נחשב לקניינו הפרטי של המלך¹¹², ואילו את הוצאות הכריתה וההובלה היו הבונים צריכים לשלם מכיסם; דבר אשר הגביל מראש את יכולתם הכספית וגרם במשך הזמן להפסקת העבודה. אין זה מן הנמנע שמצבה הכספית של מדינת יהודה לא איפשר או להפריש את הסכומים הדרושים לכך, נוסף להתנגדותם של יושבי שומרון (שבה ישבו כנראה השלטונות הפרסיים באותו זמן), והשפעתם השלילית על השלטון היתה גורם לא מבוטל לצמצום הזכות הזאת.

סעיף י הנוגע להחזרת כלי המקדש נתגשם מיד עם מסירת כלי הקודש, אשר נמצאו במקדש בל-מרדוך שבבבל, אל ששבצר הנשיא הראשון ליהודה, כמסופר בעזרא א ח-יא. מכל האמור יוצא, שכל עשרת הסעיפים שבשני חלקיו של רשיון כורש כוללים רק שני ענינים: הרשות לעליה לירושלים והרשות לבניין המקדש בירושלים; כי החזרת הכלים היא רק חלק מן הרשיון לקימום המקדש, מעין מה שהתיר כורש לעקורים ממקומות אחרים לחדש את פולחנם, ולשם זה קומם את מקדשיהם והחזיר לתוכם את פסילי אליליהם, שהביאו מלכי בבל הכובשים אל בירת הממלכה¹¹³.

אולם מתוך מסמך זה לא ברור עדיין, מה היה יחסו של כורש להחזרת נכסי הגולים ביהודה; כמו כן לא הוגדרו גבולות מדינת יהודה אשר ירושלים שוכנת בתוכה; אין כאן זכר לקימום ירושלים, ועל הכל – אין דבר ולא חצי דבר על זרע דויד ומקומו במדינה המתחדשת במסגרת האימפריה הפרסית, אע"פ שבראש העולים הלכו שני אישים מבית דויד, ששבצר שהיה כפי הנראה בנו של יהויכין וזרובבל נכדו¹¹⁴.

על כרחנו נצטרך להניח אחת משתיים: או שחלק זה מן הרשיון לא הגיע לידנו – או שיועצי כורש לא הגדירו מלכתחילה את הענינים האלה מטעמים דיפלומטיים, משום שלא הפצו לקבוע מסמרות בענינים שהיו עלולים ליהפך למכשול פוליטי בביצור האימפריה באזור

109 יהודי יב הורשו אמנם לשקם את מקדשם שהוחרב, אבל ברשיון הוא הודגש: 'זמנחה ולבונה יקריבו על המזבח' – ולא זבחים; ראה נספח ב. 110 השווה מ"א ז יב.

111 דבר זה אנו למדים מן הנאמר על רשיון ארתחששתא שנתן לעזרא: ויתן לו המלך... כל בק שתו. 112 עי' בפירושי לפסוק זה ובהערות.

113 כדבריו בסליל ע"ש ראסם: 'מחוזות (אשר מעבר) לנהר חידקל, אשר מלפנים נוסד מושבם – את האלים השיבותי אליהם, למקומם החזרתים, והכינותי להם מושב עולמים; ואלוהי שומר ואכד... השיבותי בשלום אל משכנותיהם'.

114 ראה בפירושי לעזרא א ח; ב ב, וראה י' ליוור, תולדות בית דויד, עמ' 10.

זה, שהיתה לו חשיבות מיוחדת בגלל קרבתו למצרים; ואמנם כנבזוי, בנו ויורשו של כורש, כבשה חמש שנים אחר מותו של אביו בשנת 525 לפסה"ע. אולם קשה להניח שלא הותקנו שום תקנות בנוגע לרכושם ולזכויותיהם של השבים בנחלת אבותיהם. אע"פ שאין אנו מוצאים בספר עזרא דברים מפורשים בנקודה זו, הרי מקרא מלא הוא: 'וישובו לירושלים ויהודה איש לעירו' (עז' ב א). לפי זה התישב רק חלק מן השבים בירושלם החרבה ולפי נחמיה ז ד – חזרו רובם למקום מוצאם שמלפני הגלות. מסתבר שלא חסרו התנגשויות בין השבים ובין אלה מן הנכרים שנאחו בארץ בימי גלות יהודה¹¹⁴. ייתכן שהסכסוך בין 'צרי יהודה ובנימין' ובין שבי ציון לא היה על רקע דתי בלבד, אלא נתפרנס גם מניגוד אינטרסים כלכליים ומשקיים שנבע ממצב זה. הדים למציאות פקודה ממלכתית להסדרת בעיה זו, אנו מוצאים בעזרא החיצוני (ד מט-ג)¹¹⁵.

מחוסר ידיעות ברורות על היקפה של מדינת יהודה בימי כורש, מותר להניח שלהלכה לא היו גבולותיה שונים מאלה של פחוות יהודה הבבלית שהוקמה אחרי חורבן הבית הראשון, אשר השתרעה בין מצפה בצפון ובין בית לחם בדרום¹¹⁶; אולם למעשה, פרצו השבים גבולות אלה כשהתישבו בכל נחלת יהודה ובנימין, ועד לוד ואונו במערב הגיעו¹¹⁷. ודאי שלא לגבולות אלה ציפו השבים; אלה חלמו וקיוו לקיבוץ גלויות בתוך ארץ ישראל הרחבה והמאוחדת, אם לא למעלה מזה, כפי היעודים ששמעו מפי הנביאים חזי הגאולה ומבשריה¹¹⁸.

בנוגע לבניינה של ירושלים כקדם, היינו, כעיר בצורה¹¹⁹ – רואים אנו בספר עזרא שנעשו כמה נסיונות לקומם את חומותיה. שטנה על כך נשלחה בתחילת ימי אחשורוש וכן במלכות ארתחששתא בנו (עז' ד י-ז) והוא גם אסר את הדבר, ורק בימי נחמיה בוטל האיסור הזה. השאלה היא האם נעשה נסיון בימי כורש. אף שהעולים ציפו לכך שיאמר כורש 'לירושלם תבנה' (יש' מד כח) – נראה שלא התחילו בבנינה מאחר שהיו טרודים למדי בהכנות לבניין המקדש – וגם זה לא עלה בידם: על כל פנים בימי כורש לא נבנו חומות ירושלים.

חזון חידוש מלכות בית דוד ודאי שלא נתגשם, אף על פי שבלי ספק עוררה עלייתם של ששבצר חרובבל תקוות רבות בלבות השבים. אמנם ששבצר נקרא נשיא (עז' א ח) ופחה (שם, ה טו) – אבל לא מלך¹²⁰. אפשר שהסבה לכך שלא נתחדשה המלוכה היתה דווקא התקווה המשיחית שנתקשרה עם מלכות בית דוד, שהתגשמותה פירושה שלטון אוניברסלי – והיא שמנעה את הפרסים מכל נסיון העשוי לחזק את הכיסופים האלה. עם כל רוחב לבם של מלכי פרס – הקפידו מאוד שלא יבולע לשלטונם. דברי השטנה שהשמיעו צרי יהודה: אם תבנה העיר ההיא והחומות תשלמנה – כנגד זה חלק בעבר הנהר לא יש (יהיה) לך (עז' ד טז) – יכלו לעורר חשד לא רק בלבם של ארתחששתא, כי אם להפחיד גם את קודמיו.

בסופו של דבר אפשר לסכם ולומר, כי רשינו של כורש אינו כולל זכויות, החורגות מכלל אוטונומיה מקדשית¹²⁰. גם העלייה מבבל שהיתה לה בשביל עמנו משמעות מדינית מכרעת –

¹¹⁴ ראה יח' לו ה.

¹¹⁵ ראה מאמרי: הדים לתקופת שיבת ציון בספרים החיצוניים, ספר דים, הוצ' החברה לחקר המקרא, ירושלים תשי"ח, עמ' 309. ¹¹⁶ עז' י' קויפמן תר"א כ"ד עמ' 170.

¹¹⁷ השווה עז' ב לג. גם נחמיה מוכיר את 'היהודים היושבים אצלם' (נחמ' ד ו). וראה עוד נספח ד: 'תחום עולי בבל'. ¹¹⁸ ראה יש' מט; יר' לג; יח' לד ועוד. ¹¹⁹ השווה תה' מח יג-יד.

¹²⁰ אע"פ שנשיאי (הפיניקים) צור וצידון נקראו בתואר מלך, וגם גשמו הערבי מכווה מלך על קערה שהקדיש בנו. וראה להלן נחמ' ב יט בפירושו.

¹²⁰ מדינות מקדש היו גם בפחוות אחרות בממלכת פרס, והיה להן מעמד אבטונומי, ורק מרות הפחה היתה עליהן. ראה יוחנן לוי; עולמות נפגשים. [1960] עמ' 5.

לא נחשבה מבחינה רשמית אלא כתופעת לוואי לבניין המקדש; אולם גם המטרה העיקרית – בניין המקדש – גם היא לא הושגה בימיו של כורש בגלל סיבות שונות, כלכליות ופוליטיות, שלא נשתנו עד ימי דריוש.

רשיון דריוש.

בשנת שתיים לדריוש (520 לפסה"ע), תשע עשרה שנה אחר מתן רשיון כורש, חל מפנה במלאכת המקדש. הדחיפה לכך באה בעיקר מצד הנביאים חגי וזכריה¹²¹, וגם מראשי השבים, זרובבל מבית דוד ויהושע הכהן הגדול נתנו ידם לזה, ובוודאי סייעה לכך תנועת עולים שהתגברה בימי המהומות והמרירות בבבל וסביבותיה; ואולי התקרב שנת השבעים לחורבן הבית הראשון, אף הוא היה גורם להתעוררות מחודשת להקמת הבית כפתיחה לתקופה חדשה, וכאות לחדוש הברית בין ישראל ואלהיו¹²².

צרי יהודה חידשו את מאמציהם להשבית את הבניה, ולשם כך הגיעו את תתני נציב המלך על האחשדרפה עבר נהרא, לבוא לירושלים ולברר את העניין במקום¹²³. תתני חקר ושמע את טענות זקני יהודה שהם בונים על סמך רשיון, אלא שרשיון זה לא היה בידם; ההוכחה היחידה היתה כנראה כלי המקדש אשר הוחזרו בפקודת כורש. הנציב תתני, לא הפסיק את העבודה אלא פנה ללשכה הממלכתית כדי לבדוק את נכונות הטענות. כתשובה לפנייתו נתקבל הרשיון מאת דריוש בצורת מכתב, כתוב בלשון הארמית הרשמית. בגלל חשיבותו נשאר גופו של המכתב (או העתקו המקייים), בידי ראשי העדה ונשתמר כפי הנראה באוצר המקדש, ומשם העתיקו בעל ספר עזרא.

חלקו הראשון מכיל תעתיק דברי כורש ביחס לבניין המקדש, הסעיפים ו-י שזכרו למעלה; החלק השני הוא תוספת משל דריוש, וזה לשונו (בתרגומו העברי):
(א) עתה, תתני פחת עבר הנהר, שתר בוזני ועמיתיהם הפרסים אשר בעבר הנהר – רחוקים היו משם! עזבו את מלאכת בית האלהים הזה (ההוא), פחת היהודים וזקני היהודים בית האלהים הזה יבנו על מקומו.

(ב) וממני ניתן צו למה שתעשו עם זקני היהודים האלה, לבנות בית האלהים הזה (ההוא):
ומנכסי המלך של מגדת (-מדת) עבר הנהר, מהר (מיד) ההוצאה – תהיה לאנשים האלה אשר לא לבטל!

(ג) וכל צרכם: ובני בקר ואילים וכבשים לעולות לאלהי השמים: חיטים, מלח, יין ושמן, כמאמר הכהנים אשר בירושלים – להיות ניתן להם יום ביומו ללא הזנחה, למען אשר יהיו מקריבים ניחוחים לאלהי השמים ומתפללים לחיי המלך ובניו.

(ד) וממני ניתן צו אשר כל איש אשר ישנה את הפקודה הזאת – יעקר עץ מן ביתו וזקוף יוקע עליו, וביתו לחרבה יעשה בגלל זה. והאלהים אשר שכן שמו שם, ימגר כל מלך ועם אשר ישלח ידו לשנות. לשחת בית האלהים ההוא אשר בירושלים.

(ה) אני דריוש נתתי צו – מיד (מהר) יעשה! (עז' ו ו-יב).

סעיף א לא זה בלבד שהוא מצווה על הפקידות הגבוהה להסתלק מכל פקוח על עבודת הבנייה, אלא שהוא מצהיר בפירוש, שהבנייה היא זכותם הבלעדית של ראשי היהודים, על ידי זה ניטל ממילא הבסיס לכל הויכוח בין ראשי עמי הארצות לבין צבור הבונים בנוגע למשמעות הבטוי 'מכל עמו' שברשיון כורש, שהבונים פירשוהו: עם ה' אשר עלה מבבל –

121 ראה עז' ה א-ב; חגי א יג.

122 ראה זכ' א יב, ובפירושי 'דעת מקרא' לחגי ב ה.

123 ראה עז' ה א-ה.

ואילו עמי הארצות פירושו: כל מי שהכיר באלהי ישראל בכל צורה שהיא, כדבריהם: נבנה עמכם, כי ככם נדרוש לאלהיכם (עו' ד ב).

סעיף ב גם הוא מתייחס אל הפסקה ברשיון כורש אשר תוכנה צומצם על ידי הפקידות עד כדי ביטולה, כמבואר למעלה, והוא היה אחד הגורמים להפסקת הבניה. דריוש מצווה בכל תוקף לתת את ההוצאות שהובטחו – ומיד! וכדי למנוע אפשרות של בטול הצו בגלל חוסר אמצעים של מדינת יהודה הקטנה, הוא מוסיף ומטיל התחייבות זו על נכסי המלך אשר בעבר הנהר, כלומר, על הקופה המרכזית של האחדשדרפה עבר נהרא, שהיתה משופעת בהכנסות ומיסים מכמה מדינות שבגבולותיה.

סעיף ג עוד מרחיב זכות זו גם לגבי ההוצאות של המקדש, היינו בשביל קורבנות הציבור; תמידים ומוספים, מנחות ונסכים אשר סכומם השנתי לפי חישובי הוא: 113 פרים, 37 אילים, 1095 כבשים, 31 שעירי עזים, 2150 ליטר שמן, 2150 ליטר יין וסולת 6670 ליטר בקירוב¹²⁴. בקשר עם זה מודגש, כי צרכי המקדש ינתנו כמאמר הכהנים, כלומר, שלכהונה ניתנה אוטונומיה גמורה לגבי עריכת תקציב של המקדש, וגוברי האחדשדרפה לא יוכלו להתערב או לסרב. על הכל חשובה ההצהרה המסיימת את הסעיף הזה, שהפולחן התקין במקדש שבירושלים הוא ענין לטובת המלך ומשפחתו ומשום כך הוא ראוי לתמיכתו. אפשר לומר, כי בזה הוכר המקדש בירושלים כמוסד ממלכתי עם כל הזכויות הנובעות ממעמד זה.

אילמלא פירוט ענשם של מפירי הוראות המלך בסעיף ד, שביתו של המשנה יוחרב ובעל הבית יוקע, ענשים אדמיניסטרטיביים הנמסרים לביצוע משטרתי, היה לסעיף זה אופי של אלה נוסחתית, מסוג ההשבעות המצויות בחותמי כתובות וחוזי בריתות המוסרים את דינו של מחלל תקנות לשמים¹²⁵. מפליא הוא שלפסקה זאת יש מקבילה בנבואת זכריה, נביא הדור, אמנם לא בצורת פקודה אלא כדבר חזון. בקשר למראת המגילה העפה נאמר שם; 'הוצאתיה נאם ה' צבאות / ובאה אל בית הגב / ואל בית הגשבע בשמי לשקר / ולנה בתוך ביתו וכלתו / ואת-עציו ואת אבניו' (זכ' ה ד) – הרי שגם הנביא מדבר על חורבן בית הפושע ועל כליון הפושע עצמו. לכן נראה לי, שגם דברי הנביא וגם דבר המלך מכוונים לעובדה שבהווה, לגיבת חומרי בניין שנועדו למקדש, שהיתה מעשה חבלה במלאכת הבניה וגרמה לעיכובה¹²⁶. לגבי הנביא זוהי מעילה בקדש שעונשה בידי שמים, ואילו מבחינת המשפט האזרחי זהו מעשה פלילי שעונשו בידי אדם. המשותף לשתי הגישות הוא העיקרון של מידה כנגד מידה: האיש הגורם לחורבן הבית – ביתו יוחרב. ודאי, אלה שלא נמנעו ממעשה זה מחמת יראת חטא – נוהרו עכשו מחמת יראת העונש האכזרי שנמסר לדין הממלכתי ובוצע בידי המשטרה הפרסית. אין ספק שצו תקיף זה שם קץ להפרעות קשות שנמשכו מזה שנים. רק סכנה אחת ארבה עוד לעבודת הקדש והיא: השהיה מתוך כוונה או מחמת רשלנותם של פקידי האוצר הממלכתי. לכן סיים דריוש את רשיונו במלים המאיימות והמדרבנות: אני דריוש נתתי צו – מיד (מהר) ייעשה!

בסקירה ראשונה נראה שאין ברשיונו של דריוש מה שלא היה ברשיונו של כורש, ואין הוא

124 ראה מאמרי: עיונים בספרי עזרא ונחמיה, ספר נייגר, הוצ' החברה לחקר המקרא, ירושלים, תשי"ט. על זה יש להוסיף, שלפי BE VIII 1,127 היה מחיר איל באותה תקופה חמשה שקל כסף, ויש להניח שמחיר הכבש והשעיר היה נמוך מזה במקצת. מחיר הפר הוא פי חמשה ממחיר האיל; נמצא שמחיר הקרבנות לשנה תמימה היה לכל היותר 8600 שקלים, או ככר כסף אחת ואלפיים ושש מאות שקל, והם 26 מנים.

125 השווה דברי עמורבי בשלהי מצבת החוקים (לפי תרגומו של י' טשארנא): 'זאם לא ישמור דבריי ... יבטל ... ויפר את דבריי וישנה את מצוותי ... ישלול ממנו אבי האלים ... את תפארת ממשלתו וירוצץ את שרביטו וכ'.

126 עי' בפירושי 'דעת מקרא' לזכ' ה ג-ד.

אלא פירוש, עם הוראות לבצוע; אולם אם נתבונן היטב נוכרח להודות שדריוש הרחיב את היקפו של רשיון כורש, הרחבה שיש בה גם חידוש, לשעתו ולדורות. משום כך מהווה מסמך זה שלב נוסף בהתפתחות מדינת יהודה, לא רק כחטיבה דתית אלא גם כיחידה פוליטית. כי עצם ההוראה שמלאכת בית האלהים הוא ענינם הבלעדי של ראשי היהודים, שיחרר את העדה מזיקה לשלטונות ומבקשת הסכמתם בכל דבר שאפשר היה להכליל בתכנית זו, למשל בניין חומת הר הבית, ואולי גם חלק מחומת העיר הסמוכה למקדש. עצם ההכרה בזיקת העם כסמכות לענינים פנימיים – היא צעד חשוב לקראת הרחבת האוטונומיה של הישוב החדש. בולט יותר היה מתן הרשאה לכהנים, כלומר, לכהן הגדול ולרעיו, בדבר תקציב המקדש. חזקה על החוג ההוא ששיער את צרכי המקדש בעין יפה, ולא הסתפק רק בחישוב ההוצאות בשביל קרבנות הציבור בצימצום. על ידי זה נוצר תא אחד אשר ספג אמצעים כספיים כיד המלך, והודות לכך נעשה בעל השפעה על הסביבה מעוטת האמצעים, וממילא לא רחק היום שהכהן הגדול ירכז בידו כח ותוקף של שלטון. התוצאות לא איחרו לבוא; בעוד שהכהונה הלכה והתחזקה וביצרה את עמדותיה והרחיבה את סמכויותיה – נדחק בית דוד לקרן זווית, לצערם ולאכזבתם של המקווים לתקומתו המזהירה. זרובבל היה אמנם פחת יהודה ונשא תואר פרסי מרומם 'תרשתא'¹²⁷. אבל נראה שתפקידו היה אדמיניסטרטיבי והיקפו מוגבל; אישיותו שימשה שלט לעם בגלל מוצאו מבית דוד¹²⁸. הדים להתפתחות זאת אנו שומעים בנבואת זכריה בקשר לדינו של יהושוע הכהן הגדול, שם מזכיר הנביא לכהן: 'כי הגני-מביא את עבדי צמח' (ג.ח). במראת המנורה מנצנצת מעין פשרה: 'אלה שני בני-היצהר, העמדים על-אדון כל-הארץ' (ד.יד), כלומר, הנביא מכיר ביעודם של שני כוחות, של בית דוד ושל בית אהרן, אלא שהוא עוד מצפה לעדיפותו של בית דוד, כפי שהוא מביע זאת בנבואת העטרות. על הצמח מזרע דוד הוא אומר: 'והוא יבנה את-היכל ה', והוא-ישא הוד (כלומר: הוד מלכות), וישב ומשל על-כסאו, אך מוסיף: 'ועצת שלום תהיה בין שניהם (ו.יג); משמע שנשקפה סכנה לשלום שבין שני הבתים האלה, בגלל ההתחרות על השלטון ובשל התוקף שניתן לכהונה מטעם המלך דריוש.

רשיון ארתחששתא.

הרחבה נוספת של זכויות היהודים הביא רשיונו של ארתחששתא, נכדו של דריוש ובנו של אחשורוש. רשיון זה ניתן לעזרא הסופר כתעודה אישית, לקראת עלייתו לירושלים, בשנת שבע למלכות ארתחששתא, היא שנת 458 לפסה"ע, אך רוב סעיפיו נוגעים לכלל, ועזרא הוא רק שליחו של המלך לשם ביצועם. המסמך במקורו הוא בארמית¹²⁹ וזה לשונו (בתרגומו העברי):

ארתחששתא מלך המלכים – לעזרא הכהן, סופר הדת של אלהי השמים וגומר... א. ועתה, ממני ניתן צו, אשר כל מתנדב במלכותי מן עם ישראל, וכוהניו והלויים, ללכת לירושלים עמך – ילך!
ב. כלעומת (מאחר) שמלפני המלך ושבעה יועציו שלוח (אתה) לבקר (לפקח) על יהודה וירושלים בדת אלהיך אשר בידך;
ג. ולהוביל כסף וזהב, אשר המלך ויועציו התנדבו לאלהי ישראל, אשר בירושלים משכנו, וכל כסף וזהב אשר תמצא בכל מדינת בבל, עם התנדבות העם והכהנים, המתנדבים לבית אלהיהם אשר בירושלים.

¹²⁷ ראה עו' ב סג (והשווה עוד נחמ' ח ט).

¹²⁹ עו' ז יא-כו.

¹²⁸ ראה ליוור, בית דויד, עמ' 80.

ד. כלעומת זה (על כן) – מהר (מיד) תקנה בכסף הזה: פרים, אילים, כבשים ומנחתם ונסכיהם, ותקריב אותם על מזבח בית אלהיכם אשר בירושלים.

ה. ומה שייטב עליך ועל אחיך לעשות בשאר הכסף והזהב – כרצון אלהיכם תעשו.

ו. והכלים אשר ניתנים לך לעבודת בית אלהיך – מסור לפני אלהי ירושלים!

ז. ושאר צרכי בית אלהיך אשר יפול עליך לתת¹³⁰ – תתן מבית גזי המלך.

ח. וממנו אני, ארתחששתא המלך, ניתן צו לכל הגוברים אשר בעבר הנהר, כי: כל אשר ישאל מכם עזרא הכהן, סופר הדת של אלהי השמים – ייעשה מ'ד! עד כסף – ככרים מאה, ועד חיטים – כורים מאה, ועד יין – בתים מאה, ועד מאה בתים שמן, ומלח – אשר לא כתוב (כלומר ללא מספר).

ט. כל אשר במצוות אלהי השמים – ייעשה בשקידה לבית אלהי השמים! פן יהיה קצף על מלכות המלך ובניו.

י. ולכם מודיעים: אשר כל הכהנים והלויים, המשוררים והשוערים, הנתינים ועבדי בית האלהים הזה – אין סמכות להטיל עליהם מנדה בלו והלך!

יא. ואתה עזרא – כחכמת אלהיך אשר בידך, מנה שופטים ודיינים שיהיו דנים את כל העם אשר בעבר הנהר, לכל יודעי דתי אלהיך; ולאשר אינו יודע – תודיעו. וכל אשר לא יעשה הדת של אלהיך והדת של המלך – מהר (מיד) ייעשה בו דין; אם (הן) למוות, אם (הן) לגירוש אם (הן) לעונש נכסים ולבית) אסורים.

ברשיון זה יש מרשיונותיהם של כורש ודריוש ותוספת משל ארתחששתא. הוא מכיל ענינים הנוגעים למקדש ולכהונה, פריבילגיות מיוחדות לעזרא, ודברים הנוגעים לציבור בכללו.

הסעיפים א, ג, ו הם מהדורה חדשה של אותן הנקודות המצויות כבר ברשיון כורש: היתר העלייה, הרשות להעביר כסף וזהב וכלי המקדש. שונה היא מטרת העלייה כאן מזו שברשיון כורש; שם היא לצורך בניין המקדש – וכאן כשיירת לוואי לעזרא הסופר, ההולך להשליט את חוק התורה ביהודה. לפי עו' ח ב-כ עלו עם עזרא קרוב לאלף ושמונה מאות גברים, ואם נכפיל המספר בחמישה¹³¹ – הרי היה סך העולים עמו 9,000–10,000 נפש. משם אנו למדים שגם התרומות שהביא הגיעו לכמות ניכרת: 650 ככר כסף (– 21840 ק"ג), מאה ככר זהב (– 3360 ק"ג), נוסף לאלף אדרכונים (– 8640 ק"ג), מאה כלי כסף ועשרים כלי זהב¹³².

הסעיפים ד, ה, ט, נוגעים להחזקת המקדש וכלכלתו, והם חזרה מפורטת על תקנות דריוש בנידון זה. ייעודם הראשי של התרומות הוא פרנסת המזבח (ד), אבל אין מדקדקין בדבר; במותר אפשר להשתמש 'כרצון אלהיכם', או בנוסח דריוש 'כדבר הכהנים', כלומר, שאין השלטון החילוני רשאי להתערב בזה. נראה שגם סעיף ח, מתייחס אל התקציב השוטף של המקדש, והוא מקביל אל סעיף ג ברשיון דריוש, אלא שהמלך מייפה את כוחו של עזרא להיות דוברו הרשמי של המקדש כלפי גזברות עבר הנהר; אם כן, הרי לפנינו התקציב השנתי של המקדש שקבע ארתחששתא, ויש להודות שהוא ניתן בעין יפה. ארתחששתא הקציב מאה ככר כסף, או ששים אלף שקל, מאה כור חטים שהם כארבעים אלף ליטר, מאה בת יין ומאה בתים שמן שהם ארבעת אלפים ליטר – זוהי כמות העולה על צרכי המקדש הרגילים כמבואר למעלה. אם נשים לב לדברי הירודוט (ספר ג 89) האומר, כי ההכנסה השנתית ממיסי אחשדרפת עבר הנהר היתה שלש מאות ככר כסף – ייראה הסכום הקצוב כאן, שהוא שלישי

130 היינו, שעזרא יצטרך לתת מתנה אישית כיאות למעמדו.

131 לפי החישוב של מורי פרופ' ש' בארון במחקרו על אוכלוסיית ישראל, ספר חיות, וינה תרצ"א.

132 החשבון ערוך על פי גללינג, ריאילבסטיקון.

מן הסכום הכולל, כמוגזם. עכ"פ הסכום הדרוש לרכישת קרבנות הציבור מסתכם בפחות
מן החלק העשירי מזה שהוקצב.

סעיף ט מדגיש את ערך העבודה התקינה, הנעשית במקדש כהלכה, למען שלום בית
המלך. גם סעיף זה הוא חזרה על הסיפה של סעיף ג ברשיון דריוש, אלא שארתחששתא
הרחיק לכת בנקודה זו מאביו והסיק את המסקנה ההגיונית, המתחייבת מן המעמד המשפטי
שהקנו למקדש, הוא ואביו: אם המקדש הוא מוסד ממלכתי – הרי מן הדין הוא, שכל העובדים
בו ייחשבו כפקידי המלך, הפטורים מתשלומים ושעבודים המוטלים על שאר התושבים; זהו
משמעו של סעיף י. אם נעלה על דעתנו את המסופר בנחמ' ה טו, שכל ראש משפחה (או אולי
כל מבוגר) חייב היה לשלם מס שנתי ארבעים שקל כסף מלבד 'לחם הפחה' – אז נדע להעריך
את טובת הנאה זו. ע"י פקודה זו נעשו כהני המקדש, או חלק מהם, בני חורין ושותפים למעמד
של בעלי הפריבילגיות המיוחדות מטעם השררה¹³². אכן נחמיה מונה את הכהנים עם החורים
והסגנים בין 'עושי המלאכה', כלומר, הפקידות הממלכתית¹³³. תקנה זו הפכה במשך הזמן
לנוהג שכל המושלים באסיה ובאירופה קיבלוהו וזיכו את הכהנים וכלי הקודש' למיניהם
בפטור מעול המלכות¹³⁴.

כמעט בכל הסעיפים יש נקודות הנוגעות לעזרא באופן אישי; הרשות להעלות אנשים ורכוש
וכלי המקדש (א, ג, ו) מופנית אליו, כמו כן ניתן לו יפוי כוח להכרעה ולביצוע (ד, ה, ח).
קרוב להניח שהמלך מינה את עזרא למשרת נגיד בית אלהים¹³⁵; הוא נחשב כשליחו של
המלך (ב) עם זכות לקבל דמי ייצוג מתוך אוצר המדינה (ז) – אולם עמדתו הבולטת והמיוחדת
כלולה בסעיף האחרון (יא). לפי סעיף זה נתמנה עזרא לשופט העליון לכל היהודים¹³⁶
היושבים באחדרפת עבר הנהר, וגם נקבע שחוק התורה הוא לגביהם חוק המלך, שכל
המתנגד לו ייענש בכל תוקף.

לסעיף זה אין דומה ברשיונות המלכים שקדמו, שהרי אין הוא עוסק בעניני עלייה ואף לא
בעניני המקדש, אלא בשאלה קונסטטוטיונית, החורגת אפילו מגבולות מדינת יהודה
ונוגעת לשטח נרחב של יהודי הגולה. זכות שיפוט אוטונומי לפי חוקת התורה ועל ידי שופטים
שיתמנו על פי עזרא – היתה גם עובדה מהפכנית כלפי פנים וגם מכרעת לדורות כלפי חוץ;
זכות זו היא הישגו הגדול של עזרא הסופר, אשר ויותר הרבה על כבודו האישי¹³⁷, אך עמד
על דרישתו וגם קיבל את 'כל בקשתו'¹³⁸ בכל הנוגע לדרש את תורת ה', ולעשת וללמד
בישראל חק ומשפט¹³⁹. משימה זו צויינה במפורש כמטרת עלייתו בראש הרשיון: 'שליח
לבקרה על-יהוד ולירושלם בדת אלהך די בידך'¹⁴⁰.

כלפי פנים היתה מסירת השיפוט העליון לידיו של עזרא מפנה חד; שהרי אין להעלות
על הדעת שכל אותן השנים – למן 539 ועד 458, שמונים שנות עלייה והתישבות – היו שבי ציון
ללא חוק ומשפט, אלא שמצבו של המשפט היה אז מסוייג ומוגבל בזה: א) – שחוק התורה
לא הוכר כחוק המלך; ב) – שלימוד התורה והוראתה היה מסור למעשה לחוג מצומצם של

¹³² הנוהג לשחרר את מקדשי אשור ובבל מעולה של מלכות נקבע בימי מלכי אשור. ראה מייסנר 145, BA I.

¹³³ ראה להלן בפירושי לנחמ' ב טו. השווה בטוי זה באס' ג ט; ג.

¹³⁴ יש להניח שכהנים ולויים היו פטורים מעבודת הצבא עוד בימי הבית הראשון, שכן הם לא נמנו לצורך זה בתוך
בני ישראל (ראה במ' א מט). גם אנטיוכס שיתחרר את עובדי המקדש ממסים (ראה פלבווס, קדמוניות יב ד ד).

¹³⁵ אף שעזרא היה ממשפחת הכהן הגדול לא מצאנו שעסק בעניני הקרבה (עי' בפירושי לנחמ' ח א).

¹³⁶ סתם 'עמא' או העם בס' עזרא כוונתו רק לישראל. ראה בפירושי לעז' ז כה.

¹³⁷ ראה עז' ח כב; נחמ' ב ט.

¹³⁸ ראה עז' ז ו.

¹³⁹ עז' ז י.

מיוחסי הכהונה, כמו בימי הבית הראשון¹⁴¹, ותפיסתם את חוק התורה לא הניחה תמיד את דעת הנביאים בימים ההם ולא את דעת עזרא וחבריו עתה. דוגמא לכך משמשת בעיית נישואי התערובת עם 'עמי הארצות', שהיו כהנים שהתירום – ועזרא ובית דינו אסרום. כבר ראינו לעיל שהודות לתמיכה הממלכתית נתעשרה השכבה העליונה של הכהונה ורובדה במעמד החורים והסגנים שהיו להם ענינים משותפים עם ראשי 'עמי הארצות' שכניהם, ממילא נוצרה הנטיה בחוג זה להתקרב אל השכנים ולפתור את הניגודים בדרך השתלבות באיזור¹⁴². לא כן עזרא, שהרעיון המנחה שלו היה האידיאה של 'זרע קודש', וההבדלה בין ישראל לעמים לא נצטמצמה רק ביתם לעמי כנען שבעבר אלא בכל זמן ובכל מקום, ומשום כך אסר כל נישואי תערובת. בוודאי לא היה זה המקרה היחיד שבו נחלקו הדעות¹⁴³.

עזרא פתח תקופה חדשה בתולדות האומה. מכאן ואילך – כל הרוצה לעסוק בתורה יבוא ויעסוק ויטול כתר התורה לעצמו. עזרא מביא את התורה לפני הקהל¹⁴⁴. לא פחות מזה היתה חשובה הכרת דין התורה לגבי יהודים בתוקף משפט המלך, מעין: דינא דישראל – דינא. זכות זו שניתנה לעזרא לשפוט את העם לפי התורה, התנחלה אחריו למנהיגי היהודים בארץ ישראל ובגולה. עוד בדור שלאחריו מוצאים אנו שחנני, אחי נחמיה, פונה בשנת חמש לדריוש השני (420 לפסה"ע) אל החיילים היהודים אשר ביב (אלפנתינה) ומורה להם איך לשמור את דיני הפסח, וגם מוסר להם, כי למפקדם הפרסי ארשם, ניתנה פקודה בנידון זה מאת המלך¹⁴⁴. אע"פ שמצרים לא השתייכה לאחשדרפת עבר הגהר – טיפל בענין זה חנני שישב בירושלים. מכאן אפשר להסיק, שזכות זאת התפשטה על כל ישובי היהודים. אם לא נתייחס סמכות כזאת ניתנה גם ליהודי חשוב שישב בבבל או בשושן לגבי האחשדרפות המזרחיות של הממלכה, כפי שהיה בתקופה הססאנית. ע"י זכות זו הפכה ירושלים למרכז התורה לכל ישראל שבתפוצות¹⁴⁵. נמצא שסעיף זה ברשיון ארתחששתא היה גורם מכריע להתעצמותה של ירושלים ושל יהודה בכלל. רשיונו של ארתחששתא הוא איפוא החוליה החשובה ביותר בהתפתחותה של יהודה בימי שלטון בית אחימנש. הערכתנו את פעולת מלכי פרס לא תהיה שלמה, אם לא נצרף אל הרשיון הזה את הזכויות הגוספות שנתן ארתחששתא לירושלים על ידי נחמיה, אם אמנם אין לנו גופו של הרשיון שניתן לו, הרי מעשיו של נחמיה מעידים על קיומו.

זכויותיו של נחמיה.

בשנת עשרים למלכות ארתחששתא (446 לפסה"ע)¹⁴⁶ ביקש נחמיה מאת המלך רשות לבנות את ירושלים, ואותו הפה שאסר את המעשה הזה בתחילת מלכותו¹⁴⁷ – הוא שהתיר אותו עכשיו. גם רשות זו ניתנה לנחמיה כפריבילגיה אישית ומטעמי כבוד אבות, בגללו מעורר נחמיה את חסדו של המלך: 'ואמר למלך...: מדוע לא-ירעו פני? אשר העיר בית-קברות אבתי חרבה!... אם-על-המלך טוב, ואם-יטיב עבדך לפניך, אשר תשלחני אל-

141 ראה דב' יז ט-יא; לג' ו' בפירושי 'דעת מקרא' לחגי ב' יא; זכ' ז ג. ע"י בפירושי לעז' ט א.

143 על יסוד דברי נחמיה ניתן לשער שגם דיני טהרת המקדש, שמירת השבת ודיני שמיטה היו מתפרשים על ידם אחרת. ראה בפירושי לנחמ' י לא-לב; יג ז-ט, טו-יז.

144 אין כאן המקום לברר את שאר התקנות שתיקן עזרא לפי המסורת התלמודית, ראה בבלי, בבא קמא פב ע"א ומאמרי בבית מקרא טו: עזרא הסופר, ומאמרו של הרב ש' הובנר בס' זר-כבוד, וראה עוד נספח ה: עזרא ונחמיה במסורת חז"ל. 144* ראה נספח ב ב.

145 אמנם מזכ' ז ב-ג נראה שעוד בימי דריוש פנו בספיקת לירושלים (ראה שם בפירושי, 'דעת מקרא').

146 ראה נחמ' א א; ה יד. 147 ראה בפירושי לעז' ד ז, יז-כג.

יהודה, אל-עיר קברות אבתי-ואבננה' (נחמ' ב ג-ה), אבל מתוך רשימותיו של נחמיה למדים אנו שלא כבוד המתים הוא שהניע אותו (בכל הספר אין זכר לפעולה כלשהי מסוג זה) אלא מצבם הקשה של החיים בירושלים הוא שזיעזע אותו ועוררו לפעולה רבה ומתוכננת למען ירושלים ושביה שציפו לבניינה¹⁴⁸. מן המסופר בדברי נחמיה עולה שניתנו לו הזכויות האלה:

א. נחמיה נתמנה לפחת יהודה (נחמ' ה יד; יב כו). תוארו הפרסי היה 'תרשתא' (ח ט). בהתאם למעמדו הרשמי הרם קיבל לוויו של משמר 'שרי חיל ופרשים' (ב ט) וכן נמסרה לידו פקודת העברה ממלכתית לראשי המדינות שבדרכו לשם בטחוננו, כפי הנהוג הדיפלומטי של הימים ההם (ב ז)¹⁴⁹.

ב. הזכות להחזיק גדוד צבא פרטי, הוא 'נערי הפחה' (ה טו-יז; יג יט) וכן לצייד בנושק כוחות משטרה מקומיים לפי הצורך. מכח זה צייד את הבונים בחרבות, רמחים, קשתות, מגינים ושריונים (ד ז, י).

ג. הזכות לקומם את חומות ירושלים, לבצר את שעריה, ולחזק את הבירה (היא המצודה אשר עמדה צפונית מערבית להר הבית)¹⁵⁰ ולבנות שם ארמון לעצמו. לשם כך קיבל עצים מפרדס המלכות (ב ח) ונעזר בנערי הפחה וגדוד המשמר שלו (ד ז).

ד. הזכות לשלטון בל עדי בירושלים וסביבתה. על סמך זה יכול היה נחמיה להצהיר בפני מנהיגיהם של צרי יהודה (סנבלט החורוני וטוביה העמוני וגשמו הערבי), אשר ניסו גם הפעם להתערב בעניני ירושלים: 'ולכם אין-חלק וצדקה וזכרון בירושלם' (ב ט).

*

דבר המערכת על החכם ודברי החכם על דרכי פירוש.

פרופ' ר"מ זר-כבוד ז"ל היה מגדולי חכמי המקרא. עם יסוד האגודה להוצאת פירוש מסורתי 'דעת מקרא' נמנה מיד על חבר פרשניה. ובמסגרתה פירש את ס' קהלת. וחזר ופירש את ספרי חגי, זכריה ומלאכי, ועד ערוב ימיו ממש עסק בפירוש ס' משלי (עלה בידיו לפירוש ט"ז פרקים). כן חזר ופירש את ספרי עזרא ונחמיה. המערכת שקדה על התאמתו של הפירוש האחרון למגמות המוצהרות של 'דעת מקרא'. כדרכה מיעטה בדברי פולמוס והרבתה בדברי הסבר לשמות מקומות ולשמות אנשים. הקדימה דברי מבוא לפרשיות הספר השונות, והוסיפה נספחות על תחום עולי בבל ועל עזרא ונחמיה במסורת חז"ל.

מר ב"צ לוריא כתב, לפי בקשת החכם המנוח, נספח מיוחד על אתרים בירושלים בימי שיבת ציון. ועמו גם נועצנו בבחירת כמה איורים שבאו בספר, והוא בטוב עינו נעתר לכל בקשה שבקשנו. הרב שאול ישראלי ור' שמואל הכהן חזרו וקראו את כל הפירוש על מבואותיו. פרופ' י' אליצור קרא את הפרקים העוסקים בגיאוגרפיה של הארץ, ופרופ' י' בלאו קרא את הפרקים שנכתבו בארמית – וכמה מהערותיהם שוקעו בפירוש.

ר"מ ברויאר הגיה את המקראות והקדים דברים על הנוסח ומקורותיו, כמנהג הנהוג בכל ספרי 'דעת מקרא'. הנו תקוה שכולם כיוונו לדעתו של החכם ז"ל.

ונחתום את דברינו בדבוב שפתותיו על דרכי הפירוש:

הספרים עזרא ונחמיה נעשו 'אבן מאסו הבונים'. אף על פי שתחית עמנו יש לה סמוכין בתקופת שיבת ציון, שבה עוסקים ספרים אלה, ואף על פי שהם מסוג לא שכיח בספרות העולם העתיק – זכרונות של יחידים – 'עוברים' עליהם ואין עושים אותם ענין ללימוד בכובד ראש, לא בבית הספר ולא מחוצה לו; ודאי שגרם לכך אופיים המיוחד של הספרים: לשונם, סגנונם ומבנם.

150 ראה אנציק' מקראית ב עמ' 51.

149 ראה שם בפירוש.

148 ראה נחמ' א ב-ד.

פירושים חשובים לעו"ג נכתבו בימי הביניים, אלא שעם כל גדולת מחבריהם אין הפירושים מניחים את דעת בן דורנו ואינם עונים על שאלותיו. ומאידך גיסא, הפירושים שנכתבו בדורות האחרונים – רובם לא בידי יהודים נתחברו, והשימוש בפירושיהם מחייב זהירות מרובה; שכן קצתם נכתבו מתוך השקפה כריסטולוגית, ולפעמים אפילו אנטישמית – וקצתם ביקשו ליצור נוסח, שלפי דעתם הוא הקדום ואילו בשבילנו הוא 'תורה שאין לה בית אב'. שהרי אין כל ספק בזה שהשפעת התנ"ך עלינו פירותיה ופירות פירותיה – דוקא מן הנוסח המסורתי צמחה וגדלה, ושנוסח זה הוא שחדר ללב עמנו ופעל על מחשבתו והרגשתו. גישתם של חכמי אומות העולם פגמה ביחוד בפירושיהם לספרי עזרא ונחמיה, מאחר שרובם מתבססים על העדפת הנוסח של עזרא היוני, ספר חיצוני, השונה מכל וכל מן הנוסח המסורתי ומתנגד לו מיסודו. אולם, גם הפירושים המועטים שנכתבו בדורנו בידי יהודים הושפעו במידה גדושה מן הרוח הזרה שחדרה למחקר המקרא מן החוץ; השערות והנחות מסופקות של בית מדרשו של וילהאוזן ונושאי כליו נתקבלו לפעמים כאמיתות מוחלטות, וסופן: תמונה מסולפת מתקופה זו לעיני הלומד התמים, המתפרנס מהן.

בפירושי זה, התכוונתי לשים לפני הלומד העברי פשוטו של מקרא. הפירוש מיוסד על ההכרה, שלמרות המקומות הקשים הנמצאים בספרים אלה, ששום ספר קדום לא ניקה מהם – הנוסח המסורתי הוא הנכון בעיקרו. נוסח זה השתדלתי לפרשו מצד לשונו ומצד תכנו באותם הכלים העומדים היום לשימושנו. במקראות סתומים ביקשתי לחדור למשמעם בעזרת כללי הראשונים: 'דברי תורה סתומים במקום אחד ומפורשים במקום אחר', 'דבר הלמד מענינו' וכו', אבל לא היססתי לרמוז גם על תרגומי השבעים, הפשיטא והוולגטא, עד כמה שנראו לי כפירוש או כהשערה של קדמונים, המסייעים להבנת הכתוב, מבלי ליחס להם ערך מכריע לגבי קביעת נוסחתנו¹⁵¹.

הפירוש מתחלק לשנים: גוף הפירוש – הביאור השוטף למקרא, וההערות למרבית הנימוקים והמקבילות, לפירושים אחרים, להשערות¹⁵² ומראי מקומות, נקבע מקום בהערות; אף כאן לא הרחבתי את הדיון בשאלות השנויות במחלוקת, בהתחשבי בזה שהפירוש לא נועד מתחילה לבעלי תריסין, הדנים בעמקה של סוגיה זו. בהערות ניתנה האפשרות למעיין להתחקות על שרשי הפירוש, וחברי המורים יוכלו להסתייע במראי המקומות שבהן לשם מתן עבודה עצמית לתלמידיהם בעיבוד הנושאים. וככלות הכל, אני תפילה, שפירוש זה יסייע לקרב את הספרים האלה לציבור העברי, הנאבק בגבורה למען שיבת ציון וגאולת ישראל, אשר 'באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח'.

*

ציון לנפש הורי החסידים אבי מורי, ר' אברהם צבי ב"ר מרדכי עהרענקראנץ ואמי מורתי, מרת דובה בת ר' צבי מנחם זומר ולבני הקהלה הקדושה פרופישונא אשר נהרגו בידי מנאצי אל כבלויץ, במדינת פולין, בראשית שנת ה'תש"ג. ה' ינקום דמם ויזכרם לטובה עם שאר צדיקי עולם. ר"מ ז"ך

¹⁵¹ הערך של ביקורת הנוסח הוא לכאורה שלילי, משום שבדיקה מדוקדקת של השינויים בכתבי יד והתרגומים מביאה רק למסקנה אחת והיא: שמתברר ומתאשר שהנוסח העברי המסורתי הוא מדויק. למסקנה זו הגיע גוטהארד אחרי שהשווה נוסחאות שונות של השבעים והוולגטא. ראה בספרו עמ' 10, 12, 34.

¹⁵² וסימנן בלשון: וייתכן, אולי, רש"א.